

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
АКАДЕМІЯ МУНІЦИПАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

ТОЛУБ'ЯК Віталій Семенович

УДК 351:304:364-646.2

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВИХ МЕХАНІЗМІВ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПЕНСІЙНОЮ СИСТЕМОЮ В УКРАЇНІ

25.00.02 – механізми державного управління

АВТОРЕФЕРАТ

дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора наук з державного управління

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національній академії державного управління при Президентові України (м. Київ).

Науковий керівник – доктор наук з державного управління, професор
ЮРЧИШИН Василь Володимирович,
Центр імені О. Разумкова,
директор економічних програм.

Офіційні опоненти: доктор наук з державного управління,
ДМИТРЕНКО Геннадій Васильович,
м. Буча Київської області,
заступник міського голови;

доктор наук з державного управління,
ХАЛЕЦЬКА Аліна Анатоліївна,
Донецький державний університет управління,
професор, професор кафедри загального та
адміністративного менеджменту;

доктор наук з державного управління,
ЯРОШ Наталія Петрівна,
Національній академії державного управління
при Президентові України, професор кафедри
соціальної та гуманітарної політики.

Захист відбудеться *18 квітня 2012 року о 14 годині* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.129.01 Академії муніципального управління за адресою: 01042, м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33, к. 220.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Академії муніципального управління (01042, м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33).

Автореферат розісланий *16 березня 2012 року*.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л.П Піддубна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціальна орієнтація державного управління зумовлена необхідністю впорядкування процесів суспільного розвитку життєдіяльності суспільства шляхом узгодження різноманітних потреб, інтересів і форм діяльності відповідно до конституційних засад розбудови в Україні правової, соціальної держави. Це потребує формування відповідних механізмів державного управління соціально-економічними відносинами, у тому числі створення ефективної системи пенсійного забезпечення. Депопуляція народжуваності та старіння населення актуалізували проблеми соціального захисту та пенсійного забезпечення осіб похилого віку в багатьох країнах світу, у тому числі і Україні. У зв'язку з цим посилюється роль держави як політичного інституту, яка здатна врахувати сучасні тенденції розвитку суспільства та сформулювати фінансово стійку, незалежну від викликів зовнішнього та внутрішнього середовища і необтяжливу для платників страхових внесків систему пенсійного забезпечення.

Об'єктивна необхідність трансформації фінансових механізмів державного управління пенсійною системою сьогодні зумовлена: погіршенням демографічної ситуації; переважаючим розвитком солідарної пенсійної системи, що супроводжується низьким рівнем заміщення заробітку пенсією та малими розмірами пенсії у більшості громадян; великим розривом між максимальними та мінімальними пенсіями; збільшенням в останні роки частки пенсійних виплат у ВВП, зростанням дефіциту Пенсійного фонду, що вимагає постійного субсидування з державного бюджету.

Вирішення питання удосконалення системи пенсійного забезпечення виходить за її межі та охоплює широке коло проблем формування фінансових механізмів державного управління, що передбачає врахування макроекономічних (темпи зростання та структура ВВП, частка в ньому оплати праці, індекс споживчих цін); демографічних (народжуваність, смертність, тривалість життя); соціально-трудова (стан ринку праці, період трудової активності, рівень оплати праці, величина прожиткового мінімуму працездатного та непрацездатного населення); власне пенсійних факторів (нормативні вимоги до умов виходу на пенсію, пенсійні схеми та пенсійні програми, історично обумовлена організаційно-функціональна структура самої пенсійної системи).

Здійснюючи реформування пенсійного забезпечення в Україні, необхідно змінити баланс економічних і соціальних інтересів у державі, запровадити більш ефективні фінансові механізми державного управління пенсійною системою, посилити стимули до праці та розробити заходи детінізації заробітної плати, диверсифікувати джерела фінансування пенсій завдяки поєднанню внесків на соціальне страхування, обов'язкових і добровільних накопичень громадян. Успіх реформи значною мірою залежить від наукового обґрунтування усіх аспектів її реалізації, у першу чергу, фінансово-економічних.

Авторський підхід до зазначеної проблематики сформувався під впливом наукових праць українських та зарубіжних вчених у галузі державного управління: Г.Атаманчука, В.Бакуменка, В.Воротіна, В.Голубь, І.Грицяка, Г.Дмитренка, О.Іваницької, Ю.Ковбасюка, В.Козакова, В.Лугового, О.Лебединської, А.Мельник, М.Миколайчука, Н.Нижник, І.Розпутенка, В.Тертички, В.Федосова, В.Юрчишина, якими закладено методологічні засади реалізації державної політики, основи формування і впровадження державно-управлінських рішень, оцінювання ефективності діяльності суб'єктів державного управління та регулювання економіки. Крім того, при здійсненні дослідження використані важливі наукові та науково-методичні розробки, присвячені іншим аспектам державного управління в умовах трансформаційних перетворень, зроблені такими науковцями і фахівцями: М.Білинською, Н.Грицяк, Т.Івановою, О.Ігнатенко, Ю.Кальнишем, М.Корецьким, С.Кравченко, В.Князевим, А.Мерзляк, Я.Радишем, Ю.Сурміним, В.Трощинським та ін.

Визначальний вплив на формування мети, завдань та на процес дослідження здійснили наукові дослідження, присвячені різним аспектам розвитку соціального захисту та пенсійного забезпечення таких вітчизняних науковців: Е.Афоніна, А.Бабенка, С.Білої, І.Гнибіденка, В.Гошовської, К.Грем'яцької, Б.Зайчука, В.Кравченко, Е.Лібанової, В.Мельничука, О.Мордвінова, О.Новикової, В.Опаріна, П.Пилипенка, М.Плаксій, В.Скуратівського, А.Федорейка, А.Халецької, В.Чмиги М.Шавариної, П.Шевчука, Ю.Шклярського, Н.Ярош, а також зарубіжних вчених: М.Денисова, Дж.Сороса, Дж.Стиглица, Д.Жерліцина, Г.МакТаггарта, В.Москвина, В.Роїка, М.Свенчіцкі, А.Соловійова, А.Табах, Е.Фултца, В.Яценка та ін.

Не применшуючи вагомості і значущості внеску учених, варто зазначити, що теоретичні та практичні аспекти формування фінансових механізмів державного управління пенсійною системою в Україні потребують подальшого комплексного дослідження. Зокрема: потребує врегулювання питання законодавчо-нормативного забезпечення фінансових механізмів пенсійної системи в умовах трансформаційних процесів, розроблення єдиного підходу до впровадження накопичувальної складової загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, розвиток теоретико-методологічних засад фінансових відносин у даній сфері. Подальшого удосконалення вимагає діяльність Пенсійного фонду України щодо формування доходів і використання фінансових ресурсів у контексті запровадження трирівневої пенсійної системи.

Наявність актуальних теоретичних і практичних проблем у сфері пенсійного забезпечення зумовили вибір теми дисертаційного дослідження, визначення її мети, основних завдань, об'єкту, предмету і структурної побудови.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною наукових досліджень та висвітлює результати наукового доробку автора, отриманого у процесі виконання науково-дослідних робіт. Зокрема низку матеріалів напрацьовано у межах комплексного наукового проекту “Державне управління та місцеве

самоврядування” Національної академії державного управління при Президентові України (номер державної реєстрації 0199U002827) за темою науково-дослідної роботи кафедри економічної політики “Геоетомічна політика України” (номер державної реєстрації 0109U003018), у рамках якої автором обгрунтована методологічна основа трансформації фінансових механізмів державного управління пенсійним забезпеченням, що має важливе значення для побудови ефективної пенсійної системи в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є наукове обгрунтування напрямів та розробка науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення фінансових механізмів державного управління системою пенсійного забезпечення в умовах трансформаційних процесів.

Для досягнення поставленої мети сформульовані такі *завдання*:

- обгрунтувати теоретико-методологічні засади розвитку системи пенсійного забезпечення та розкрити її сутність у контексті формування та реалізації цілей соціальної політики держави;
- визначити основні тенденції формування та реалізації державної політики пенсійного забезпечення з урахуванням історичних і географічних особливостей;
- виявити й узагальнити основні чинники, що впливають на формування і трансформацію фінансових механізмів пенсійної системи;
- дослідити вплив світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років на систему пенсійного забезпечення та визначити напрями державної політики у цій сфері;
- розкрити сутність та обгрунтувати необхідність посилення державного регулювання системи пенсійного забезпечення в умовах трансформаційних процесів та фінансово-економічних криз;
- запропонувати, на основі здійснення аналізу, шляхи удосконалення нормативно-правового забезпечення фінансових механізмів пенсійної системи України;
- обгрунтувати та запропонувати до впровадження дієві фінансові механізми наповнення Пенсійного фонду;
- узагальнити теоретичні концепції і практичний досвід розвитку недержавного пенсійного забезпечення та визначити перспективні заходи державної політики щодо його розвитку в Україні;
- розробити науково-практичні пропозиції щодо удосконалення фінансових механізмів державного управління системою пенсійного забезпечення.

Об’єкт дослідження – державне управління системою пенсійного забезпечення населення в Україні.

Предмет дослідження – трансформація фінансових механізмів державного управління пенсійною системою в Україні.

Методи дослідження. Для реалізації мети й завдань дослідження використовувалася сучасна наукова методологія, що базується на принципах сходження від абстрактного до конкретного, логічного й історичного, законів

розвитку суб'єкта й законів його пізнання. В основу методології дослідження було покладено системний підхід, методологічна специфіка якого визначається тим, що він орієнтує на розкриття цілісності об'єкта дослідження.

У процесі дослідження використано низку наукових методів для практичного вирішення поставлених завдань:

- метод ретроспективного аналізу дав змогу окреслити еволюцію розвитку управління пенсійним забезпеченням у різні часові проміжки;
- методи узагальнення та групування використано для систематизації окремих фактів та положень запропонованої концепції, виділення пріоритетів державного управління розвитком пенсійної системи;
- метод системного аналізу використано при визначенні факторів впливу на формування фінансових ресурсів та обґрунтування напрямів розвитку пенсійного забезпечення в Україні;
- метод формально-логічного аналізу використано при дослідженні нормативно-правової бази пенсійного забезпечення;
- метод контент-аналізу застосовано для проведення аналізу визначень “соціальна політика”, “пенсійна політика”, “фінансовий механізм” у різних наукових джерелах;
- метод порівняльного аналізу дозволив провести оцінку розвитку пенсійного забезпечення в Україні та зарубіжних країнах;
- метод статистичного аналізу використано при оцінюванні динаміки формування і використання фінансових ресурсів пенсійного забезпечення;
- методи факторного та кореляційного аналізу застосовувалися при визначенні впливу заробітної плати та страхового стажу на розмір пенсії;
- графічний метод використано для наочного представлення аналітичних матеріалів щодо розвитку пенсійного забезпечення.

Інформаційною базою дослідження слугували матеріали Міністерства соціальної політики України, Пенсійного фонду України, Державної служби статистики України, Світового банку, результати наукових розробок Національної академії державного управління при Президентові України, Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, Аналітично-дорадчого центру Блакитної стрічки, Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, наукові доробки вітчизняних та зарубіжних учених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у новому вирішенні важливої наукової проблеми удосконалення фінансових механізмів державного управління пенсійною системою в Україні в умовах трансформаційних процесів.

У дисертації:

вперше:

- запропоновано наукову концепцію реформування системи фінансових механізмів державного управління пенсійним забезпеченням, сутність якої полягає у активізації розвитку накопичувальної складової пенсійної системи, посиленні контролю за формуванням фінансових потоків та

врахуванні основних факторів фінансового забезпечення пенсійної системи, що забезпечить збалансованість фінансових ресурсів пенсійного забезпечення та бездотаційність Пенсійного фонду України;

- обґрунтовано фінансовий механізм залучення додаткових коштів до пенсійної системи шляхом випуску в обіг пенсійних облігацій, які забезпечать можливість наповнення Пенсійного фонду і отримання громадянами додаткового доходу до пенсії;

- запропоновано до використання шкалу коригуючих коефіцієнтів до розміру пенсій (понижуючих – при ранньому виході на пенсію та підвищуючих – при пізнішому оформленні пенсії), сутність якої полягає у стимулюванні продовження тривалості та підвищення ефективності праці, а також у більш повному врахуванні інтересів громадян, які можуть самостійно визначати час виходу на пенсію, орієнтуючись на співвідношення розміру пенсії та заробітку;

вдосконалено:

- підхід до посилення ролі держави при формуванні фінансових ресурсів і досягненні високого рівня ефективності інвестування пенсійних накопичень, забезпечення захисту фінансових інтересів учасників пенсійних фондів у період трансформаційних процесів та фінансово-економічних криз;

- систему контролю у сфері пенсійного забезпечення, що передбачає реалізацію принципів превентивності, відповідності соціальним стандартам та вибіркості контрольних дій, виходячи з міркувань мінімізації обсягів витрат на контроль при заданих параметрах ефективності;

- пропозиції щодо адаптації державної політики пенсійного забезпечення до змін в ринковому середовищі, зокрема, запровадження накопичувальної складової загальнообов'язкового державного пенсійного страхування шляхом врахування критично-конструктивної оцінки організації пенсійної системи та розв'язання її основних проблем в процесі ринкової трансформації та європейської інтеграції України;

дістали подальшого розвитку:

- теоретичні засади формування фінансових механізмів державного управління пенсійною системою шляхом їх гармонізації з міжнародними та європейськими стандартами та вимогами, а також впровадження європейських фінансових та соціальних стандартів розвитку конкуренції між інституціями державного та недержавного пенсійного забезпечення;

- аргументація концепції узгодженого реформування пенсійного забезпечення та системи оплати праці на засадах створення можливості державного врегулювання демографічної ситуації та зайнятості відповідно до європейських соціальних стандартів і передбачення залежності розміру пенсій від сплачених страхових внесків і страхового стажу;

- застосування методу факторного аналізу при дослідженні функціонування фінансового механізму пенсійної системи, зокрема, основних чинників, що впливають на формування пенсійних виплат (страховий стаж та розмір заробітної плати), що підвищить адекватність пенсійних виплат фінансовій участі особи у формуванні пенсійної системи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання в діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, а також у навчальних модулях вищих навчальних закладів. Зокрема:

– Комітетом Верховної Ради України у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів враховані і використані пропозиції автора щодо законодавчого реформування пенсійної системи та підвищення мінімального рівня пенсійного забезпечення громадян України при опрацюванні законопроектів реєстр. № 3668-17 та реєстр. № 8697 (довідка від 20.09.2011 р. № 04-26/10-664);

– Міністерством праці та соціальної політики України враховані пропозиції в реформуванні пенсійної системи в частині формування стійкої накопичувальної її складової при підготовці законопроектів “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи” (довідка від 19.09.2011 р. № 1046/0/039/98-11);

– Головним управлінням пенсійного фонду України в Тернопільській області використані пропозиції щодо організації фінансового контролю в органах Пенсійного фонду, проведення інформаційно-роз’яснювальної роботи про хід пенсійної реформи при підготовці плану роботи на 2011 рік, матеріалів колегії, круглих столів (довідка від 01.08.2011 р. № 5573/01);

– Тернопільською обласною адміністрацією використані пропозиції щодо розвитку підприємництва, легалізації заробітної плати та зайнятості при підготовці програми Стратегії розвитку Тернопільської області на період до 2015 року, а також враховані при підготовці плану роботи структурних підрозділів Тернопільської обласної державної адміністрації на 2011 рік (довідка від 01.08.2011 р. № 06-3947/14-10);

– Тернопільським національним економічним університетом у навчальному процесі факультету фінансів і магістратури факультету довузівської, післядипломної та магістерської підготовки у навчальному курсі “Соціальне забезпечення”, зокрема науково-практичні аспекти формування державної політики пенсійного забезпечення, здійснення державного регулювання пенсійної системи, політики зайнятості та заробітної плати в Україні (акт від 30.05.2011 р. № 126.16/1195);

– Тернопільським українсько-польським інститутом соціальних та інформаційних технологій у навчальному процесі при підготовці навчальних і робочих програм в курсах “Соціальне страхування”, “Соціальні стандарти та соціальні гарантії” (акт про впровадження від 26.04.2011 р. № 21/04/11);

– Тернопільським регіональним центром перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій при розробці навчально-методичних матеріалів у модулі “Основні напрямки реформування пенсійного забезпечення” в частині оцінювання зарубіжного досвіду реформування пенсійного забезпечення, формування державної пенсійної політики в умовах трансформаційних процесів (акт від 21.04.2011 р. № 116/01);

– Тернопільським комерційним інститутом в навчальному процесі при підготовці навчальних і робочих програм в курсах “Страхування”, “Фінанси” (акт від 03.10.2011 р. № 99).

Особистий внесок здобувача. Сформульовані у дисертаційному дослідженні наукові результати, висновки та рекомендації належать авторові.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові положення дисертації апробовані у навчальному процесі, неодноразово обговорювалися на кафедрі економічної політики і доповідалися на науково-практичних конференціях: “Антикризові механізми регіонального та муніципального розвитку” (Київ, 2010), “Україна в умовах глобальної конкуренції: стратегія випереджаючого розвитку” (Донецьк, 2010), “Статистична оцінка соціально-економічного розвитку” (Хмельницький, 2010), “Галузь науки “Державне управління”: історія, теорія, впровадження” (Київ, 2010), “Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика” (Львів, 2010), “Проблеми управління соціальним і гуманітарним розвитком” (Дніпропетровськ, 2010), “Актуальні проблеми регіонального управління та місцевого самоврядування” (Київ, 2011), “Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики” (Київ, 2011), а також обговорювалися на наукових семінарах кафедри економічної політики Національної академії державного управління при Президентові України.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлені в 34 наукових публікаціях, у тому числі одній одноосібній монографії, 24 статтях у наукових фахових виданнях України з державного управління, а також у 9 публікаціях в інших виданнях та матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних літературних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи 478 сторінок машинописного тексту. Матеріал дисертації ілюстрований 20 таблицями на 20 сторінках і 54 рисунками на 54 сторінках, 6 додатками на 18 сторінках. Список використаних джерел включає 463 найменування на 47 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У дисертаційній роботі викладено основні методологічні положення щодо трансформації фінансових механізмів державного управління пенсійною системою України, що має важливе значення для забезпечення її стійкого збалансованого розвитку в ринкових умовах.

У **вступі** обґрунтована актуальність теми дисертаційного дослідження, визначені його мета і завдання, а також об’єкт і предмет, розкрита наукова новизна і практичне значення отриманих результатів.

У **першому розділі** – “Теоретичні основи державної політики пенсійного забезпечення в контексті трансформаційних процесів” – визначено зміст, завдання, функції державної політики пенсійного забезпечення на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Дано оцінку суб’єктам пенсійної політики, досліджено сутність пенсійного забезпечення та визначено

його місце у системі соціального захисту населення України. Здійснено дослідження теоретичних та організаційних аспектів формування фінансових механізмів пенсійного забезпечення в Україні та країнах світу. Розглянуто та узагальнено напрями формування пенсійної політики у зарубіжних країнах, визначено роль держави у розвитку пенсійного забезпечення.

Дослідження теоретичних засад становлення та розвитку пенсійного забезпечення дало можливість визначити його як один із інституціональних механізмів у системі соціальної політики держави. У свою чергу, соціальна політика спрямована на розвиток і гармонізацію соціально-трудових відносин між соціальними групами, соціальними прошарками суспільства і виступає як комплекс заходів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я і добробуту громадян за конкретних економічних умов. Соціальна політика нами визначається як система управлінських, регулятивних, організаційних заходів та дій державних органів влади, які спрямовані на функціональне забезпечення оптимального розвитку суспільства загалом і кожного його громадянина зокрема. Пенсійна політика є невід'ємною складовою системи соціального захисту, забезпечує економічну та соціальну стабільність в державі і реалізується через систему пенсійного забезпечення. Тому, з одного боку, автор розглядає пенсійну політику як особливу складову механізмів реалізації соціальних функцій держави, а з іншого – як спосіб задоволення матеріальних потреб окремих категорій громадян, у яких із причин наявності соціальних ризиків відсутні джерела матеріального забезпечення.

У міру того, як розвивалися соціальна та економічна основа суспільства, стали виникати перші системи соціального захисту громадян. Прикладом їх появи у більш цивілізованих формах були гільдії торгівців і ремісників. Із внесків їх учасників формувалася загальна каса, кошти якої використовувалися для надання допомоги у випадку хвороби, втрати працездатності, смерті, виховання сиріт. Гільдії трансформувались в цехи, які мали ознаки економічних і соціальних союзів. Найчастіші випадки втрати працездатності – трудове каліцтво – гарантувало виплату пенсій постраждалим. Згодом почали обговорюватися суми регулярних внесків і розміри страхових виплат.

Таким чином, у процесі свого еволюційного розвитку людство пройшло довгий шлях, доки реалізація соціальних функцій держави набула масштабного характеру. Власне, і соціальна політика як виокремлений напрям діяльності держави, й інститут соціальної держави виникли недавно. Перші ознаки формування соціальних держав спостерігаються наприкінці ХІХ ст. Промислова революція та бурхливий розвиток капіталістичних відносин, формування робітничого класу, який міг відстоювати свої права, виникнення ринків праці змусили посилити увагу держави до соціального захисту та пенсійного забезпечення як його складової.

Зміни геополітичних, економічних і соціальних умов розвитку суспільства призвели до того, що економічно розвинуті країни, хоча й не зазнали таких радикальних політичних і економічних трансформацій, як постсоціалістичні, однак змушені були неодноразово переглядати напрями

розвитку соціальної політики, зокрема рівень державних витрат на фінансування соціальної сфери.

У середині ХХ ст. намітилися негативні демографічні тенденції, викликані змінами співвідношення пенсіонерів до працюючих, зростанням тривалості життя, демографічною ситуацією, що з кожним роком ускладнювало акумулювання необхідної кількості фінансових ресурсів для виплати пенсій у солідарній пенсійній системі (насамперед у промислово розвинених країнах). Це спонукало до реформування пенсійного забезпечення, започаткування у країнах Європи переходу від загальнообов'язкових до індивідуальних форм здійснення соціального захисту осіб, які втратили працездатність із віком, та зумовило зміну пріоритетів, принципів, форм і розширило функції державного управління пенсійним забезпеченням. Держава стає більшою мірою регулятором суспільних відносин. У результаті трансформаційних процесів у багатьох країнах Європи відбувається згортання традиційної (розподільчої) пенсійної системи та розширення накопичувальних пенсійних систем.

Спільним сьогодні у соціальній політиці економічно розвинутих країн є посилення ролі наднаціональних організацій, що виявляється у спробах гармонізації соціальних програм, насамперед базових програм соціального забезпечення. Поряд з цим, моделі соціальної політики в економічно розвинутих країнах зберігають значну частину властивих їм історично сформованих рис, інструментів розв'язання соціальних проблем та джерел фінансування соціальних програм.

Процес реформування пенсійного забезпечення практично у всіх країнах Європи закінчився запровадженням багаторівневих пенсійних систем, які мають три складові – солідарну (I рівень), обов'язкову накопичувальну (II рівень) та добровільно-накопичувальну (III рівень). Зарубіжний досвід доводить, що накопичувальні пенсійні системи є більш сумісні із ринковою економікою та здатні вирішити зростаючі проблеми пенсійного забезпечення громадян завдяки більш вищій ефективності.

Основними заходами раціоналізації солідарних пенсійних систем у багатьох країн були: підвищення вікової межі виходу на пенсію, збільшення тривалості необхідного трудового стажу для призначення пенсії, удосконалення механізму індексації пенсійних виплат, скорочення пільгових пенсій, уведення обов'язкових та професійних накопичувальних схем, стимулювання розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

Порівняльний аналіз функціонування пенсійних систем зарубіжних країн свідчить, що не має такої її моделі, яку можна було б визначити однозначно прийнятною для запровадження в Україні. Модель, яка добре спрацьовує в одній країні далеко не завжди може підтвердити свою ефективність в умовах іншої країни. Тому у переважній більшості країн склалась своя, адекватна місцевим умовам пенсійна система, яка краще відповідає національним, соціальним, економічним та політичним особливостям. Отже, в процесі здійснення пенсійної реформи Кабінету Міністрів України необхідно враховувати різні фактори соціального та економічного розвитку країни

(зростання тривалості життя, старіння населення, зниження народжуваності, міграційні процеси, здатність громадян до нагромадження, фінансові кризи тощо), що дасть можливість сформувати власну ефективну модель пенсійної системи, яка буде найбільше відповідати інтересам українського суспільства.

Існуючі сьогодні напрями трансформації фінансових механізмів державного управління пенсійною системою обумовлюють виключно одну ціль – забезпечення її стійкості. Проте, дослідження багатьох науковців, прогнози міжнародних експертів та аналітичних центрів доводять, що у міжнародному середовищі будуть посилюватися проблеми, пов'язані з фінансовим забезпеченням соціального захисту громадян, які втратили працездатність з віком. Зазначений процес характеризується зростаючою швидкістю темпу вказаних тенденцій. Саме тому автор вважає, що у наступні 5-10 років в Україні може знову постати проблема забезпечення стійкості пенсійної системи, яку потрібно буде вирішувати цими ж методами: збільшенням пенсійного віку, пошуком нових джерел наповнення Пенсійного фонду, збільшенням страхового стажу тощо. Отже, перед державою постають два шляхи формування політики пенсійного забезпечення: шлях постійних трансформацій, спрямованих на забезпечення стійкості пенсійної системи або пошуку інноваційних підходів до її еволюційного розвитку як відкритої системи, властивості якої визначатимуть не тільки чинники зовнішнього та внутрішнього середовища, але співучасть кожного громадянина. Тому перед наукою державного управління стоїть завдання розробки нових методологічних основ і практичних рекомендацій щодо пріоритетів розвитку фінансових механізмів державного управління пенсійною системою. Якість та ефективність вирішення зазначених питань безпосередньо залежить від наукового підходу до управління пенсійною системою, вміння виявляти проблеми, визначати чинники та передбачити наслідки, розробити заходи їх запобігання.

Розглянувши процес формування фінансових механізмів сучасних пенсійних систем, встановлено, що вони сформувались під впливом кардинальних економічних реформ суспільства. У результаті виокремлено два концептуальні підходи до пенсійного забезпечення.

Перший підхід ґрунтується на принципах солідарності, обов'язку кожного члена суспільства брати участь у колективному страхуванні на випадок ризиків: старості, втрати працездатності, хвороби, інвалідності (загальнообов'язкове державне соціальне страхування). У цьому випадку впродовж життєвого циклу суспільство за допомогою системи обов'язкового соціального страхування протистоїть ризикам.

Згідно з іншим підходом, кожна людина несе відповідальність за забезпечення (фінансування) своїх потреб у пенсійному віці. Ця концепція передбачає паралельне існування поряд з державною пенсійною системою приватних структур накопичення коштів, що базуються на принципі індивідуального фінансування пенсій самим працівником за рахунок частини заробітної плати та інвестиційного доходу.

Запровадження накопичувальних механізмів, які набули широкого розвитку в європейських країнах, має відмінності в різних національних пенсійних системах, що враховує специфіку їх соціально-економічного розвитку. При виборі моделі накопичувального рівня пенсійної системи в Україні необхідно враховувати особливості системи оплати праці, розвиток соціальної інфраструктури, фінансового ринку, а також вплив пенсійної системи на сферу державних фінансів.

Формування в Україні адекватної ринковій економіці пенсійної системи підвищить рівень відповідальності громадян за своє майбутнє, спонукатиме заощаджувати частину зароблених коштів на старість, допоможе подолати патерналістські настрої та очікування, адаптуватися до нових умов життя.

У другому розділі – **“Науково-практичні засади формування фінансових механізмів державного управління пенсійним забезпеченням”** – основну увагу відведено дослідженню методологічних основ формування фінансових механізмів державного управління пенсійним забезпеченням; проведено аналіз визначень “фінансовий механізм”, що міститься у наукових джерелах; розкрито функціональну структуру фінансового механізму солідарної пенсійної системи; розглянуто систему соціальних гарантій та стандартів пенсійного забезпечення в Україні.

Основним призначенням пенсійної системи є забезпечення виплат пенсій сьогоденним та майбутнім пенсіонерам на рівні, достатньому для їх життєдіяльності. Це завдання реалізується за допомогою фінансових механізмів – комплексу спеціально розроблених і законодавчо закріплених у державі форм і методів формування, збереження й використання фінансових ресурсів для забезпечення потреб пенсіонерів (рис.1).

В умовах ринкових трансформацій суспільства фінансові механізми пенсійної системи зазнають суттєвих змін. Держава делегує частину функцій із пенсійного забезпечення недержавним фінансовим інституціям, що дає можливість диверсифікувати фінансові ризики. Ефективність функціонування фінансових механізмів пенсійної системи залежить від двох визначальних чинників: налагодженості фінансових відносин у державі в цілому та ефективності управління самою системою пенсійного забезпечення.

На економічному рівні фінансові механізми пенсійного забезпечення представляють собою сукупність форм, методів та інструментів управління з метою реалізації фінансової політики держави у цій сфері. Держава реалізує фінансову політику та удосконалює фінансові механізми відповідно до цілей і завдань соціально-економічного розвитку суспільства в цілому. Дієвість фінансових механізмів визначається державною фінансовою політикою, що відображає сукупність дій і заходів, які здійснюються державою в межах визначених функцій та повноважень для досягнення поставлених цілей у сфері пенсійного забезпечення.

Фінансовий механізм пенсійного забезпечення у вузькому розумінні – це сукупність фінансових методів, що використовуються пенсійними фондами для формування необхідних фінансових ресурсів, їх збереження, інвестування та

цільове витрачання. Крім того, до фінансового механізму можуть включатися не тільки чисто фінансові, але й загальні методи управління. Тому фінансовий механізм пенсійного забезпечення в Україні у широкому розумінні можна визначити як систему фінансових та нефінансових методів, що використовуються пенсійними фондами для формування необхідних фінансових ресурсів їх збереження та використання на виплату пенсій.

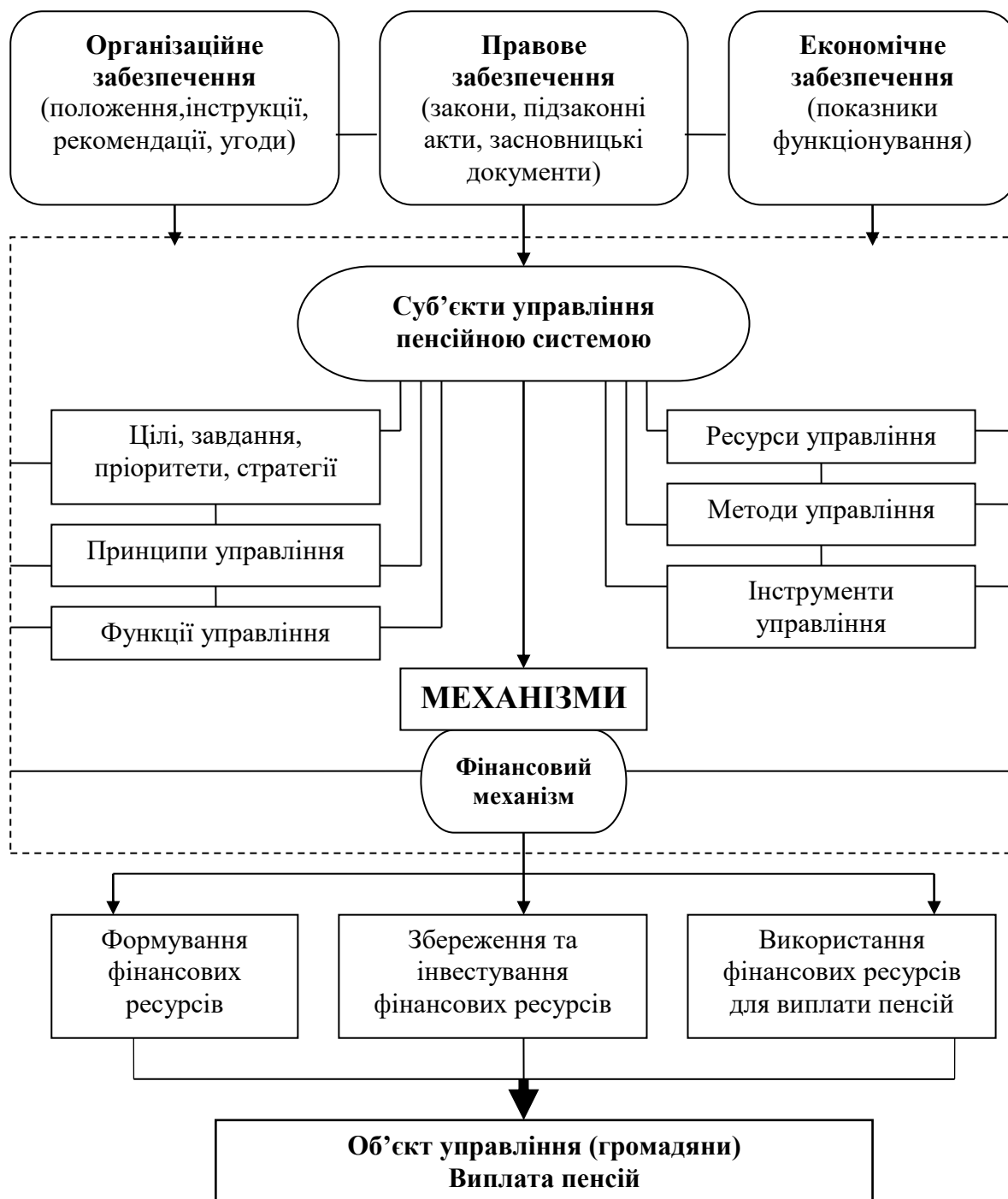


Рис.1 Фінансовий механізм системи пенсійного забезпечення

Будь-який механізм, у тому числі і фінансовий, діє у певному середовищі, а для його функціонування необхідно правове, фінансово-економічне і організаційне забезпечення. Правове поле функціонування фінансових механізмів пенсійної системи України включає законодавчі та нормативні акти, ліцензії, засновницькі документи, декларації та інші правові документи. Використання юридичних норм дає змогу встановити єдині правила організації фінансових зв'язків, захистити інтереси суб'єктів пенсійної системи, здійснювати єдину пенсійну політику, забезпечити фінансову дисципліну

Сутність фінансового механізму солідарної пенсійної системи полягає у тому, що він забезпечує поточні виплати, тобто працююче населення утримує пенсіонерів. Ефективність його функціонування значною мірою залежить від економічної ситуації в країні. У зв'язку з цим, однією з умов досягнення визначених цілей пенсійної реформи є використання системи оцінювання та аналізу циклічності в економіці і на їх основі розробка ефективної стратегії розвитку пенсійної системи. Завданням управління фінансовими механізмами пенсійної системи є досягнення злагодженості у функціонуванні її окремих ланок. Це досягається чітким розмежуванням функцій і повноважень між фінансовими органами та інституціями. Безпосередньо управління фінансовими ресурсами солідарної пенсійної системи здійснює Пенсійний фонд України.

Ефективність функціонування фінансовий механізм солідарної системи пенсійного забезпечення залежить від двох визначальних чинників. По-перше, від налагодженості фінансових відносин та економічної ситуації у державі. В основі цього лежить, насамперед, вибір правильної і відповідної для даної країни фінансової моделі, яка стимулює виробника і сприяє розвитку суспільства. По-друге, ефективність солідарної системи пенсійного забезпечення та її фінансова основа залежать від організації управління. Належне державне управління забезпечує дієвість пенсійної системи та ефективне функціонування її фінансових механізмів.

Фінансовий механізм обов'язкової накопичувальної системи є принципово новим елементом системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування не тільки для України, а й для багатьох країн світу, які впродовж останніх років реформували свої пенсійні системи. Головною його ознакою є те, що він, на відміну від фінансового механізму солідарної пенсійної системи, не забезпечує поточної виплати пенсійних коштів, які надійшли у вигляді страхових внесків, а спрямовує їх на формування індивідуальних накопичень застрахованих осіб. З метою збереження вартості цих заощаджень здійснюється їх інвестування в інструменти фінансового ринку, об'єкти нерухомості, банківські дорогоцінні метали та інші активи.

Функціонування фінансового механізму недержавного пенсійного забезпечення передбачає: розробку пенсійних схем та інвестиційних декларацій, укладення пенсійних контрактів, залучення компаній з управління пенсійним фондом та пенсійними активами, банківської установи-зберігача, аудитора, акумулювання пенсійних внесків і ведення їх персоніфікованого обліку, виплату пенсій відповідно до пенсійного контракту.

Діяльність держави у сфері пенсійного забезпечення спрямовується, передусім, на встановлення відповідних норм (стандартів) формування, регулювання та розподілу фінансових ресурсів, підвищення добробуту і задоволення потреб населення пенсійного віку, його окремих груп (пенсіонери за віком; пенсіонери, які отримують пенсію за вислугу років; пенсіонери-інваліди; пенсіонери-чорнобильці; пенсіонери-інваліди, постраждалі внаслідок війн, катастроф, стихійних лих; особи, що втратили годувальника тощо). Проведення диференційованої пенсійної політики щодо різних груп населення не виключає існування певних мінімальних, гарантованих державою норм соціального захисту громадян без відносної належності їх до тієї чи іншої соціальної групи.

У сучасному розумінні державні соціальні гарантії можна визначити як законодавчо зафіксовану сукупність благ, які держава зобов'язується зробити доступними для своїх громадян. Власне під соціальними гарантіями держави слід розуміти доходи громадян, які вони отримують з бюджету та інших фондів у грошовій чи натуральній формі, і які закріплені у законодавчому порядку, мають природу, відмінну від заробітної плати, ренти, дивідендів і підприємницького доходу.

На сьогодні в Україні проблема забезпечення мінімальних соціальних стандартів та соціальних гарантій для громадян не тільки не втратила актуальність, але й посилюється. Невисокі розміри заробітної плати, запровадження платних послуг у соціальній сфері підірвало основу соціальних гарантій для широких верств населення, звузило сферу реальної споживчої свободи, особливо для пенсіонерів, у яких розмір пенсії є на рівні прожиткового мінімуму. Підвищення соціальних стандартів є закономірний процес, проте його потрібно здійснювати відповідно до обґрунтованих економічних розрахунків з врахуванням можливостей економіки країни. Для того, щоб соціальні гарантії та стандарти перестали бути лише “важками на терезах політичного торгу”, вони мають бути фінансово обґрунтованими. Зміцнення економічного потенціалу України, підтримка відповідного рівня її економічної безпеки полягає у активізації зусиль щодо посилення ролі соціальних гарантій, захисту прав громадян.

Глобалізаційні процеси посилюють увагу до проблем соціального захисту та пенсійного забезпечення як його складової, що потребує їх вирішення і визначення перспектив подальшого розвитку соціальної сфери на міждержавному рівні. У зв'язку з цим, зростає роль міжнародних та регіональних організацій, які відстоюють права громадян щодо соціального захисту, зокрема: Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації праці, Міжнародної асоціації соціальних стандартів (ISSA) тощо.

У третьому розділі – **“Основні фактори впливу на формування та трансформацію фінансових механізмів пенсійного забезпечення”** – здійснено аналіз основних економічних показників та встановлено їх вплив на систему пенсійного забезпечення. Визначено напрями державної соціальної політики щодо управління демографічними процесами з метою зменшення їх

негативного впливу на функціонування фінансових механізмів державного управління пенсійною системою в Україні. Проаналізовано економічну і соціальну сутність зайнятості населення як фактора формування фінансових ресурсів пенсійного забезпечення. Розглянуто заробітну плату як елемент ринку та визначено взаємозв'язок між фондом заробітної плати та фінансовим станом системи пенсійного забезпечення. Здійснено аналіз наслідків фінансово-економічної кризи для пенсійних систем країн світу та України.

Як показали дослідження, старіння населення спостерігається сьогодні у багатьох країнах світу. Найінтенсивніше це відбувається у країнах Західної Європи. В Італії, Німеччині, Японії частка населення віком від 60 років складає четверту частину всього населення; в Угорщині, Іспанії, Естонії, Україні цей показник коливається від 21 до 23 %; Великобританії, Білорусії, Данії в межах 18-20 %; Ірландії, Словаччині, США, Польщі – 15-17 % (рис. 2).

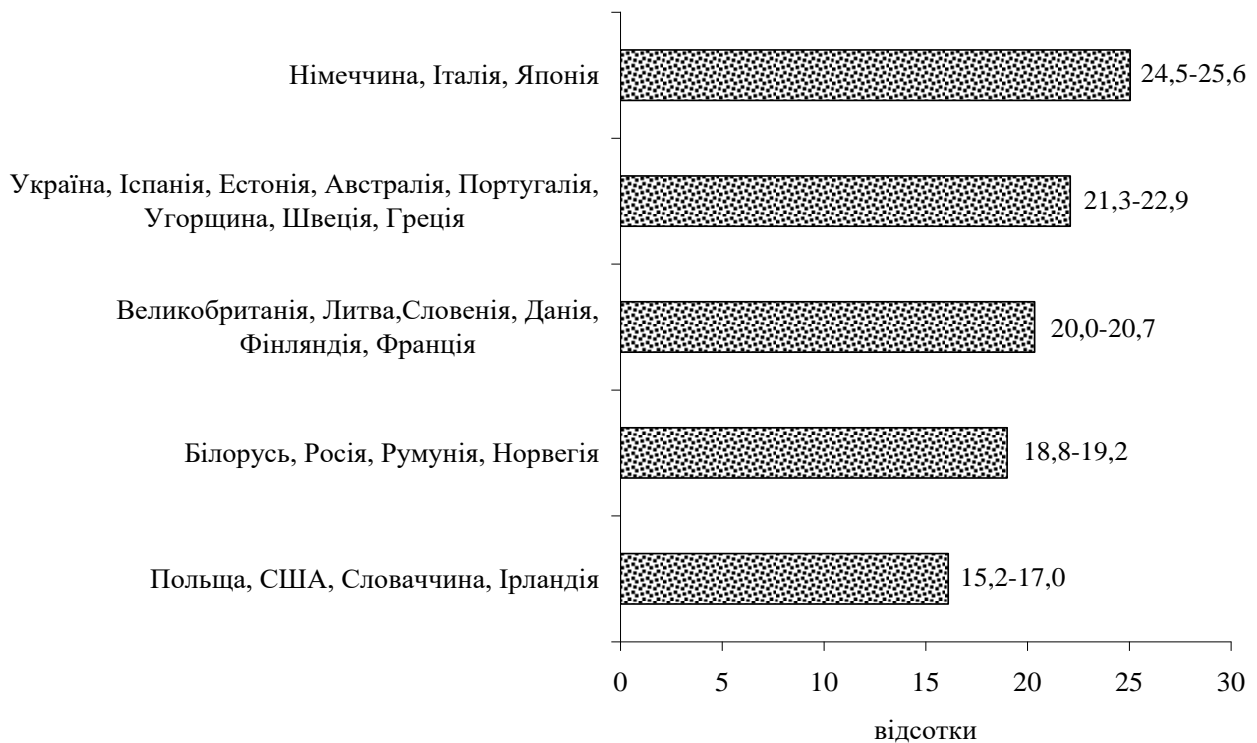


Рис. 2. Частка населення від 60 років в країнах світу

Тенденцією останніх десятиріч у європейських країнах є зростання тривалості життя разом із низькою народжуваністю, темпи якої зменшуються. Це призвело до порушення фінансової стійкості солідарних пенсійних систем європейських країн. Демографічна ситуація в Україні аналогічна за показниками низької народжуваності і відмінна за показниками тривалості життя, яка (особливо для чоловіків) значно нижча того рівня, який спостерігаються у переважній більшості європейських країн.

Загрозливою для України є проблема збільшення частки населення старшого працездатного віку. У 2009 р. частка населення, старшого межі пенсійного віку (60 років для чоловіків та 55 років для жінок), становила 26 %, за прогнозами експертів, до 2021 р. вона збільшиться до 38 %. При цьому

частка населення, віком від 65 років, зростає з 16 % у 2010 р. до 25 % у 2050 р. У свою чергу, населення працездатного віку зменшиться з 27,2 млн. у 2009 р. до 22,9 млн. у 2025-му і 17 млн. у 2050 р. Також необхідно відзначити, що кількість платників внесків є завжди меншою, ніж кількість працездатних осіб, а кількість пенсіонерів навпаки – більшою, ніж кількість осіб у непрацездатному віці. У 2009 р. на 100 осіб, які сплачували пенсійні внески, припадало 88 осіб, які отримували пенсію. У 2025-му це співвідношення може скласти 1:1, а у 2050-му – 125 пенсіонерів припадатиме на 100 осіб, які сплачуватимуть пенсійні внески. Це означає, що у майбутньому працівник повинен заробити на оплату своєї праці, на свою пенсію та ще на третину пенсії іншого пенсіонера. Старіння населення є загальною проблемою більшості європейських країн, що і зумовлює необхідність реформування та удосконалення фінансових механізмів державного управління пенсійною системою.

Подолання кризи і досягнення сталого демографічного розвитку, нормалізація відтворення населення є тривалим і складним процесом. При цьому вихід із ситуації, що склалася, полягає не стільки в подоланні депопуляції, скільки у підвищенні якості життя населення, збереженні та відтворенні його життєвого і трудового потенціалу. Необхідно також врахувати, що заходи щодо управління процесами відтворення населення не дають миттєвих результатів, проявляться через багато років. Отже, стимулювання процесу відтворення населення повинно відповідати довгостроковим завданням розвитку економіки і держави в цілому.

Одним із індикаторів збалансованості ринку праці є зайнятість громадян. Цей чинник суттєво впливає на ефективність системи пенсійного забезпечення в країні. Чим вищий рівень зайнятості населення та розмір заробітної плати, тим, відповідно, більшою є і загальна сума страхових внесків, що дає можливість забезпечити вищий рівень пенсій. Тому підвищення рівня зайнятості населення залишається важливою складовою соціально-економічної політики держави України, особливо в контексті досягнення ефективності пенсійної системи.

Сьогодні уряди країн світу різними способами намагаються стимулювати продовження зайнятості. Тим часом в Україні тривалий час застосовується шкідлива практика сприяння неактивної зайнятості населення, одночасного отримання пенсії і заробітної плати в тому числі в бюджетних установах та інше. Така політика є шкідливою для суспільства, затратною для бюджету та пенсійних фондів. Такий підхід формує своєрідний державний патерналізм і споживацькі настрої серед населення.

Дослідження міжнародних наукових інститутів доводять, що демографічні процеси є стійкими та інерційними, формуються десятиліттями під впливом різноманітних чинників, серед яких слід виділити: соціально-політичні, економічні, природно-кліматичні, історико-релігійні тощо. Негативні тенденції сучасного розвитку демографічних процесів свідчать про демографічну кризу. Скорочення чисельності економічно активного населення

у поєднанні з його старінням спричинить у майбутньому значний дефіцит робочої сили. Збільшення частки громадян пенсійного віку у загальній структурі населення обов'язково посилить фінансове навантаження на працюючих, що підтверджує необхідність пошуку та запровадження дієвих механізмів стимулювання зайнятості.

Продовження періоду трудової діяльності за рахунок більш пізнього виходу на пенсію є важливою і необхідною умовою зміцнення пенсійної системи та збалансування Пенсійного фонду України. Світовий досвід підтверджує, що саме необхідністю забезпечення самодостатності пенсійної системи пояснюється періодичне продовження віку виходу людей на пенсію, який в окремих країнах становить 68-70 років. У зв'язку з цим дедалі більше актуалізується питання зміщення акцентів з трьох чинників пенсійної системи – пенсійний вік, страховий стаж і заробіток, з якого сплачені страхові внески, на два останні. В умовах функціонування трирівневої пенсійної системи визначальною умовою виходу на пенсію дедалі більше стає фінансова достатність самоінвестованої особою власної пенсії. Завдяки цьому адекватно реалізується принцип забезпечення самодостатності пенсійної системи загалом.

Автор підтримує позицію щодо відмови від фіксованого і перехід до гнучкого встановлення пенсійного віку. При цьому розмір пенсії повинен мати гнучку прив'язку до страхового стажу і обсягів страхових внесків. Пенсійний вік 65 років може бути визначений в Україні як оптимальний критерій, до якого можна застосовувати систему корегуючих коефіцієнтів: перших понижуючих – при достроковому виході на пенсію і підвищених – при пізнішому її оформленні.

Ключовим фактором виробничого процесу є праця, а від її ціни – заробітної плати – великою мірою залежить характер виробництва, стан ринку праці, розподіл і перерозподіл ресурсів, соціальне становище громадян, платоспроможний суспільний попит. Доходи переважної більшості населення мають прямий зв'язок із зайнятістю, тому що є сукупністю грошових і натуральних коштів, отриманих від трудової діяльності для підтримання фізичного, інтелектуального та морального стану людини на певному рівні. У структурі грошових доходів населення України у 2007-2011 рр. заробітна плата лишалася на низькому, порівняно з економічно розвинутими країнами, рівні – 42-43 %. При цьому більш ніж кожне третє домогосподарство (35 %) отримувало доходи на члена сім'ї нижчі від встановленого у той період прожиткового мінімуму. У країнах ЄС частка заробітної плати у грошових доходах складає 60-70 %. Зокрема у Великій Британії – 65 %, Німеччині – 64 %, Італії – 52 %, США – 53 %, Франції – 58 %, Японії – 69 %, Росії – 42,9 %.

Доходи громадян і, зокрема, заробітна плата є результатом ефективної економічної і соціальної політики держави та спроможності суспільства в цілому забезпечити право людей на гідне життя. Заробітна плата є базою для нарахування та джерелом сплати страхових внесків, а заощадження громадян на банківських рахунках, у накопичувальних пенсійних фондах – важливим внутрішнім інвестиційним ресурсом для розвитку національної економіки.

Заходи державної політики у сфері заробітної плати повинні сприяти формуванню надходжень до Пенсійного фонду України та розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

Встановлено, що з поглибленням процесів глобалізації економіки та ринків почастишали прояви фінансових ризиків, які у більшій чи меншій мірі впливають на функціонування фінансових механізмів пенсійних систем. Події останніх 15-20 років свідчать, що фінансові потрясіння явно почастишали. З кінця 70-х років ХХ ст. і до сьогодні більш ніж у сімдесяти країнах відбувалися фінансові кризи. У цих подіях проглядається послідовні хвилі однієї широкої і глибокої кризи системи світових фінансів, що негативно позначилось на економіці країн та їхніх пенсійних системах.

Світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. стала черговою перевіркою пенсійних систем на міцність. Пенсійні фонди понесли певні інвестиційні втрати. З іншого боку, фінансові ринки країн з високим рівнем накопичувальної складової у пенсійній системі (Польща, Чилі, Австралія) виявились більш стійкими. Різке зниження доходів громадян, рівня зайнятості, вартості активів, фіскального балансу і доступу до місцевого та іноземного фінансування змусило уряди здійснювати заходи протистояння наслідкам кризи. Проте, незважаючи на всю серйозність наслідків світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років, наближається демографічна криза, яка за прогнозами спеціалістів буде мати більш довгостроковий негативний вплив. Тому уряду необхідно упевнитися, що сьогоднішні дії у відповідь на фінансову кризу не призведуть до додаткового фінансового навантаження в майбутньому, коли їх фінансові ресурси можуть бути ще більш обмеженими.

Четвертий розділ – “Державне регулювання системи пенсійного забезпечення в умовах економічної трансформації” – присвячено дослідженню організації державного регулювання в сфері пенсійного забезпечення України. Визначено суть, методи, інструменти та засади державного регулювання пенсійного забезпечення. Здійснено аналіз нормативно-правового регулювання пенсійного забезпечення та зроблено пропозиції щодо його удосконалення. Окремо приділено увагу фінансовому контролю як складовій фінансового механізму державного управління пенсійною системою, визначено його важливість, мету та принципи організації. Обґрунтовано необхідність посилення державного регулювання пенсійною системою в умовах фінансово-економічних криз.

Практичне здійснення регулювання у сфері пенсійного забезпечення полягає у реалізації цілеспрямованого впливу держави на суб'єкти господарювання з метою формування, збереження та перерозподілу фінансових ресурсів для виплати пенсій. Тривалий час в Україні новим технологіям у соціальній сфері не приділялася належна увага. У результаті фундаментальних досліджень цього напрямку багатьма українськими та зарубіжними вченими з'явився принципово новий підхід у розумінні ролі держави у розвитку соціальної сфери в цілому і пенсійного забезпечення зокрема. Науковці розглядають роль держави як найважливішого інституту суспільства, який

відповідає за колективні інтереси, реалізація котрих вимагає певних фінансових ресурсів. Роль держави як соціально-політичного арбітра у суспільстві обумовлюється також різноспрямованістю індивідуальних та колективних інтересів. Саме на державу покладаються завдання зі встановлення загальних правил розподілу соціальних цінностей. При цьому держава-арбітр не просто спостерігає за їх розподілом у суспільстві, але й наділена правами та повноваженнями втручатися у цей процес та регулювати його з урахуванням соціальної справедливості та стабільного розвитку суспільства в цілому. У цьому розумінні держава є соціально нейтральним інститутом, може протистояти будь-якому негативному впливу та нейтралізувати його щодо окремих осіб та груп. Таким чином, політика визначає пріоритети соціально-економічного розвитку, а державне регулювання забезпечує досягнення цілей.

Соціальна політика є одним із основних напрямків внутрішньої політики держави, яка створює передумови для розширеного відтворення не лише людиною своєї діяльності, а й суспільної системи в цілому, забезпечує захист прав людини, дає підстави суспільству відчувати підтримку держави. З усіх напрямів соціальної політики держави пріоритетним є пенсійне забезпечення громадян, у зв'язку з тим, що охоплює як працююче, так і непрацююче (пенсіонери) населення

В усі часи держава тією або іншою мірою втручалася в економічні процеси, проте рівень цього втручання в різних моделях економіки був неоднаковий. У ринковій економіці держава втручається в ринок з метою забезпечення стійкості й макроекономічної рівноваги. Механізм функціонування ринку (ринкового саморегулювання) спрацьовує ефективно не завжди. У суспільстві часто виникають ситуації, в яких ринковий механізм не забезпечує оптимального використання ресурсів, і тоді проявляються вади ринку. Головна мета державного регулювання фінансових механізмів пенсійної системи полягає у реалізації ефективної та зрозумілої пенсійної політики в Україні, спрямованої на забезпечення гідного рівня життя людей похилого віку та інших категорій громадян, які втратили працездатність, створення дієвих механізмів захисту прав та інтересів таких громадян, забезпечення прозорості пенсійної системи.

Основою для ефективного функціонування фінансових механізмів пенсійної системи є дієве законодавство. На сьогодні нормативно-правова база пенсійного забезпечення в Україні в основному сформована. Проте вона характеризується недосконалістю, розрізненістю у підходах і принципах дії основних положень, а також наявністю протиріч у законодавчих актах, що регулюють питання пенсійного забезпечення окремих категорій громадян. Постійні зміни у законодавстві, що останнім часом відбуваються в Україні, не наближають, а, навпаки, віддаляють процес від формування правової цілісної системи пенсійного забезпечення та стратегії її розвитку. Крім основних законів – “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та “Про недержавне пенсійне забезпечення” – в Україні діє більше двадцяти галузевих законодавчих актів, які відрізняються механізмом призначення пенсій,

наявністю великої кількості пільг, що переобтяжують солідарну пенсійну систему. Здійснюючи пенсійну реформу в Україні, необхідно систематизувати пенсійне законодавство, заклавши в його основу чітку залежність розміру пенсії від сплачених страхових внесків працівником та його страхового стажу.

У результаті дослідження встановлено, що контроль як функція державного управління у системі пенсійного забезпечення перебуває у тісному зв'язку з іншими функціями і забезпечує якість управління. За допомогою контролю суб'єкт управління отримує інформацію про результати діяльності, а також про ті зміни ситуації, що можуть призвести до невиконання поставлених завдань чи отримання зовсім інших результатів. Маючи таку інформацію, держава через систему органів влади може оперативно втрутитися, привести важелі управління у відповідність до умов, що виникли, та запобігти небажаним наслідкам. Контроль дає можливість не лише коригувати управлінську діяльність суб'єктів системи пенсійного забезпечення, але й допомагає передбачити перспективи подальшого розвитку і досягнення конкретних результатів. У свою чергу, фінансовий контроль передбачає спостереження за формуванням, збереженням, перерозподілом та забезпеченням необхідними коштами виплату пенсій. У розвинених країнах держава займає активну позицію у здійсненні контролю за роботою пенсійних фондів. Найбільш жорстко контролюється ефективність їх інвестиційної діяльності. При цьому предметом контролю є процеси, пов'язані з дотриманням вимог законів щодо формування, збереження і використання фінансових ресурсів пенсійних фондів.

Визначено, що за умов нестійкої економічної рівноваги посилення державного регулювання є необхідним. Послаблення макроекономічного регулювання в період фінансово-економічної кризи супроводжується різким загостренням проблем екстерналізації як всередині країни, так і у світовому господарстві в цілому. Світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. істотно активізувала структурні зміни та пропорції у функціях ринкового і державного регулювання. Дослідження доводять, що серед основних причин кризи – слабкість регуляторних механізмів. Таку ж думку висловлюють більшість експертів. Одні з них акцентують увагу на регуляторних причинах кризи: відновлення практики спекуляцій на фінансовому ринку за неефективного національного та наднаціонального регулювання, інші вказують на недосконалість механізмів регулювання економіки і фінансового ринку та неспроможність реагування на глобальні виклики. Очевидно, що усі ці чинники лежать у площині недосконалості регуляторної системи. Звідси й пропозиції експертів щодо її вдосконалення: розвиток внутрішніх ринків – 23,6%; ефективне державне планування – 23,6%; посилення державного та міждержавного регулювання – 21,8% (рис. 3).

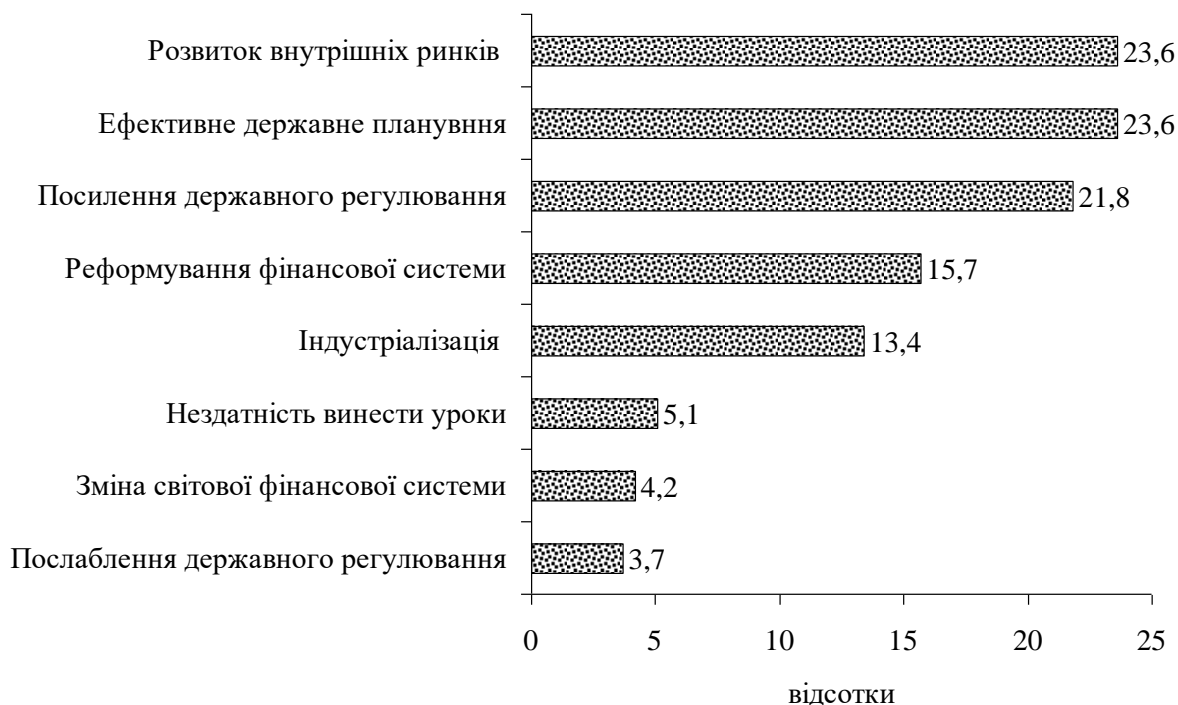


Рис. 3. Оцінка експертами головного уроку світової кризи для України

Актуальними завданнями подальшого розвитку і вдосконалення фінансових механізмів державного управління пенсійною системою є: концентрація правових норм, які регулюють пенсійне забезпечення, у спеціальні “пенсійні” закони з одночасним вилученням цих норм з інших законодавчих актів; диференціація умов призначення пенсій окремим громадянам залежно від особливостей їх професійної діяльності за єдиними законодавчо визначеними принципами. Головними з яких повинні бути розмежування двох складових пенсійного забезпечення – страхової пенсії (призначається на загальних підставах і виплачується за рахунок коштів Пенсійного фонду України в розмірі, що залежить від тривалості страхового стажу та заробітку, з якого сплачено страхові внески) та додаткової (призначається за рахунок держави або спеціальних професійних та корпоративних недержавних пенсійних фондів в розмірах, залежно від умов, тривалості професійної діяльності, соціального статусу чи заслуг одержувача). Іншим актуальним питанням щодо удосконалення національного пенсійного законодавства є його гармонізація з міжнародними правовими нормами у сфері соціального забезпечення, а також із законодавством зарубіжних країн, з якими Україна має і розвиває соціально-економічні зв’язки. У цьому аспекті важливим є міждержавне договірно-правове регулювання пенсійного забезпечення.

У п’ятому розділі – “Загальні підходи застосування фінансових механізмів державного управління пенсійним забезпеченням” – розглянуто сучасні проблеми формування фінансових ресурсів пенсійного забезпечення в умовах трансформації соціально-економічних відносин. Здійснено факторний аналіз солідарної пенсійної системи України. Зроблено оцінку ризиків

фінансових механізмів державного управління пенсійною системою. Обґрунтовано необхідність та перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Пенсійний фонд України сьогодні відіграє основну роль у пенсійному забезпеченні громадян, виступаючи учасником пенсійного страхування, і водночас є органом, який здійснює керівництво та управління солідарною пенсійною системою. Основним джерелом формування фінансових ресурсів Пенсійного фонду є страхові внески, нараховані на фонд заробітної плати, які сплачуються роботодавцями від імені їх працівників, і внески самозайнятих осіб. Страхові внески складають основну частку доходів бюджету Пенсійного фонду і визначаються власними доходами (рис. 4).

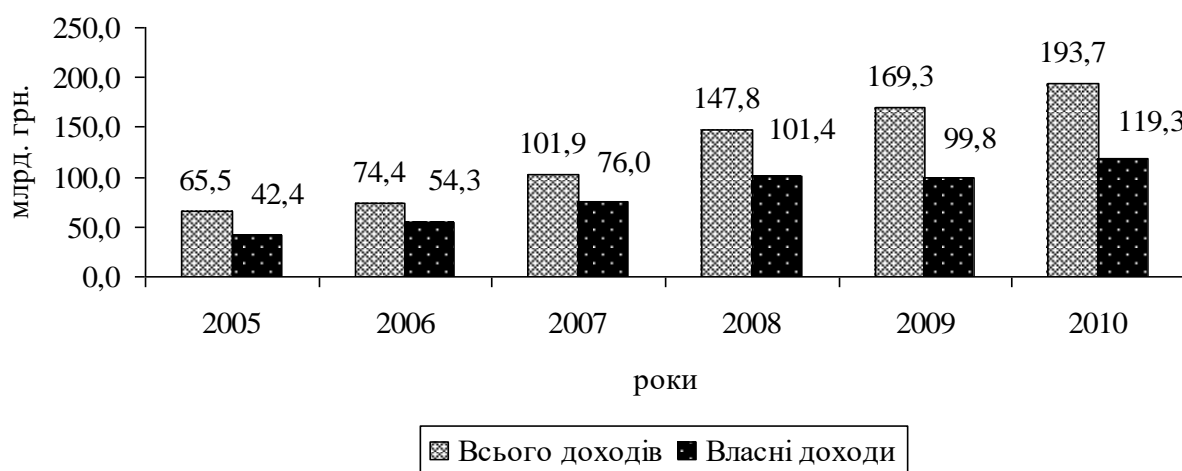


Рис. 4. Динаміка доходів Пенсійного фонду України

В останні роки частка власних доходів Пенсійного фонду у загальних доходах суттєво коливається. У 2006 та 2007 рр. власні доходи склали 73,0 та 74,6 %, що було результатом поживалення економічного розвитку і зростання заробітної плати та сприяло сплаті страхових внесків. У 2008–2009 рр. в результаті світової фінансово-економічної кризи скоротилися темпи росту заробітної плати і, у свою чергу, страхових внесків до ПФУ. Видатки Пенсійного фонду України на виплату пенсій у 2010 р. склали 191,5 млрд. грн., тоді як власні доходи становили лише 119,3 млрд. грн. Якщо у 2007 р. Фонд забезпечив себе власними доходами на 74,6 %, то у 2009 та 2010 рр. частка цього покриття зменшилась до 62 %. Тобто з кожної 1000 грн., яку отримував пенсіонер, 378 грн. були не пенсією, а дотацією з державного бюджету, і лише 622 грн. можна назвати пенсією. Дотаційна у таких великих розмірах солідарна пенсійна система України відволікає бюджетні ресурси від цілей розвитку держави, ставить під загрозу виконання інших функцій в економічній, соціальній, гуманітарній, військовій та інших сферах, що і підтверджує необхідність її реформування, запровадження нових фінансових механізмів формування фінансових ресурсів.

Одним варіантів покращення фінансової ситуації Пенсійного фонду визначено випуск спеціальних цінних паперів – пенсійних облігацій, які

можуть забезпечити додаткові надходження та гарантуватимуть громадянам дохід у пенсійному віці (рис. 5). У багатьох економічно розвинених країнах світу облігації є одним із джерел фінансування дефіциту бюджету. Тому їх запровадження є цілком прийнятним для залучення коштів до Пенсійного фонду.

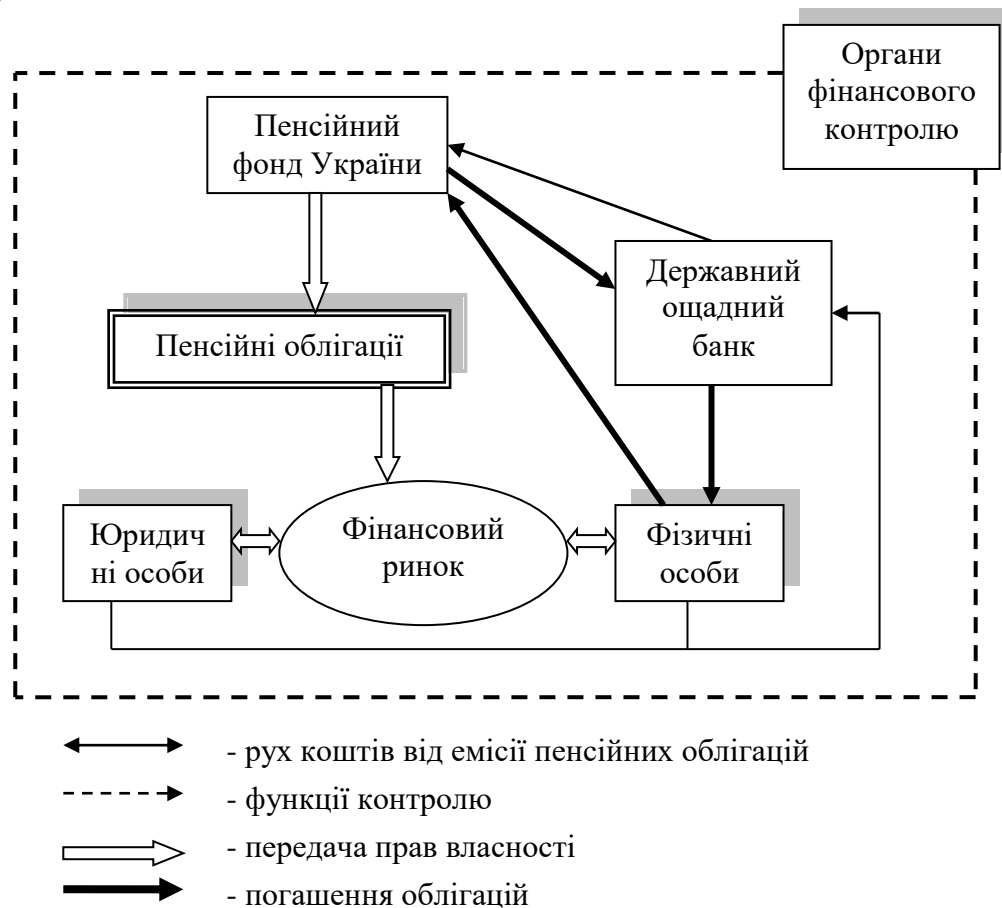


Рис. 5. Фінансовий механізм забезпечення обігу пенсійних облігацій

Головним суб'єктом у цьому процесі виступає Пенсійний фонд України, який випускає в обіг пенсійні облігації і бере на себе (від імені держави) зобов'язання виплачувати дохід його пред'явнику. Пенсійні облігації мають бути власністю особи, що гарантуватиме останнім повернення їх вартості з урахуванням рівня інфляції та додаткового відсотка (інвестиційного прибутку), а також мати вільний обіг між його пред'явниками, тобто продаватися, успадковуватися, даруватися і прийматися Пенсійним фондом до погашення не тільки при досягненні його пред'явником пенсійного віку, але і при настанні інших страхових випадків (інвалідність, втрата годувальника тощо). Отже, випуск пенсійних облігацій та розповсюдження їх у першу чергу серед приватних підприємців і самозайнятого населення, які гарантують останнім в майбутньому дохід до державного пенсійне забезпечення є одним із механізмів залучення коштів до Пенсійного фонду.

Зважаючи, що величини: розмір пенсії, страховий стаж та заробітна плата – є дискретними та підлягають статистичній оцінці, було зроблено їх вибірку у розрізі категорій – одержувачів пенсій. З метою встановлення та формалізації наявного між ними причинно-наслідкового взаємозв'язку в роботі було використано метод кореляційно-регресійного аналізу. Використання зазначених методів обумовлено їх достатньою точністю та обґрунтованістю результатів при дослідженні впливів факторів різної природи на соціальні та економічні системи. У результаті аналізу побудовано трендові графічні залежності розміру пенсії від страхового стажу і заробітної плати, сформовано їх математичні представлення у формі відомих математичних залежностей – економетричних моделей (лінійної, експоненціальної, степеневі, поліноміальної тощо) та дозволили виявити, що між розміром пенсії та страховим стажем у солідарній пенсійній системі України не існує однозначного детермінованого зв'язку. Коефіцієнти варіації для чоловіків коливаються у межах 0,26 – для лінійного до 0,35 для поліноміального (найбільш придатного для опису складних залежностей) тренду. Для жінок 0,114 та 0,18 відповідно. Враховуючи, що економетричний зміст коефіцієнту детермінації показує, на скільки відсотків зміна фактору веде до зміни результативної ознаки, слід зробити окремий висновок про відсутність вагомого впливу фактору страхового стажу на розмір пенсії особи. Отримані коефіцієнти кореляції для чоловіків 0,51 та жінок 0,34 підтверджують результат, отриманий при побудові регресійних моделей, та однозначно визначають зв'язок між стажем та пенсією як слабкий. Отже, факторний аналіз солідарної пенсійної системи України довів, що діюча пенсійна система не надає стимулів громадянам з мінімальними та невисокими заробітками до продовження трудової діяльності. Тобто страховий стаж невідчутно вплине не розмір пенсії у порівнянні із заробітком.

Залучаючи великі обсяги фінансових ресурсів, пенсійна система зазнає впливу значної кількості ризиків. У зв'язку з цим, державна політика у сфері пенсійного забезпечення повинна бути спрямована на виявлення цих ризиків і оперативного запобігання негативним їх проявам із використання спеціальних підходів та методів управління. Трансформація фінансових механізмів державного управління пенсійною системою неодмінно супроводжуватиметься появою нових ризиків, що відрізняються за своєю соціально-економічною природою. Тому, темпи пенсійної реформи повинні бути узгоджені з темпами економічного розвитку держави, підвищенням рівня життя і доходів населення, податковою реформою, розвитком фондового ринку, що вимагає, насамперед, ефективного державного управління усіма сферами суспільного розвитку.

Аналіз пенсійних систем розвинених країн світу дозволив обґрунтувати зростаючу роль недержавного пенсійного забезпечення. Тенденція розвитку недержавних пенсійних фондів (НПФ), як у країнах з розвиненими приватними пенсійними фондами, так і у країнах, які недавно запровадили недержавне пенсійне страхування, є одним із напрямів системних пенсійних реформ.

У той же час в Україні недержавне пенсійне забезпечення розвивається дуже повільно. Загальний обсяг активів, сформованих НПФ на 1 січня 2011 р.

становив 1144,3 млн. грн., що дорівнює лише 0,1% ВВП. З таким обсягом активів НПФ мають незначний вплив на інвестиційні процеси в країні. Результати ж діяльності НПФ у зарубіжних країнах свідчать про значний їх інвестиційний потенціал. Зокрема, активи НПФ Чехії, Австрії, Німеччини становлять майже 5 % ВВП, Угорщини, Португалії, Польщі більше 13 %, Канади, Чилі, США більше 60 %, Іспанії та Нідерландів більше 100 % (рис. 6).

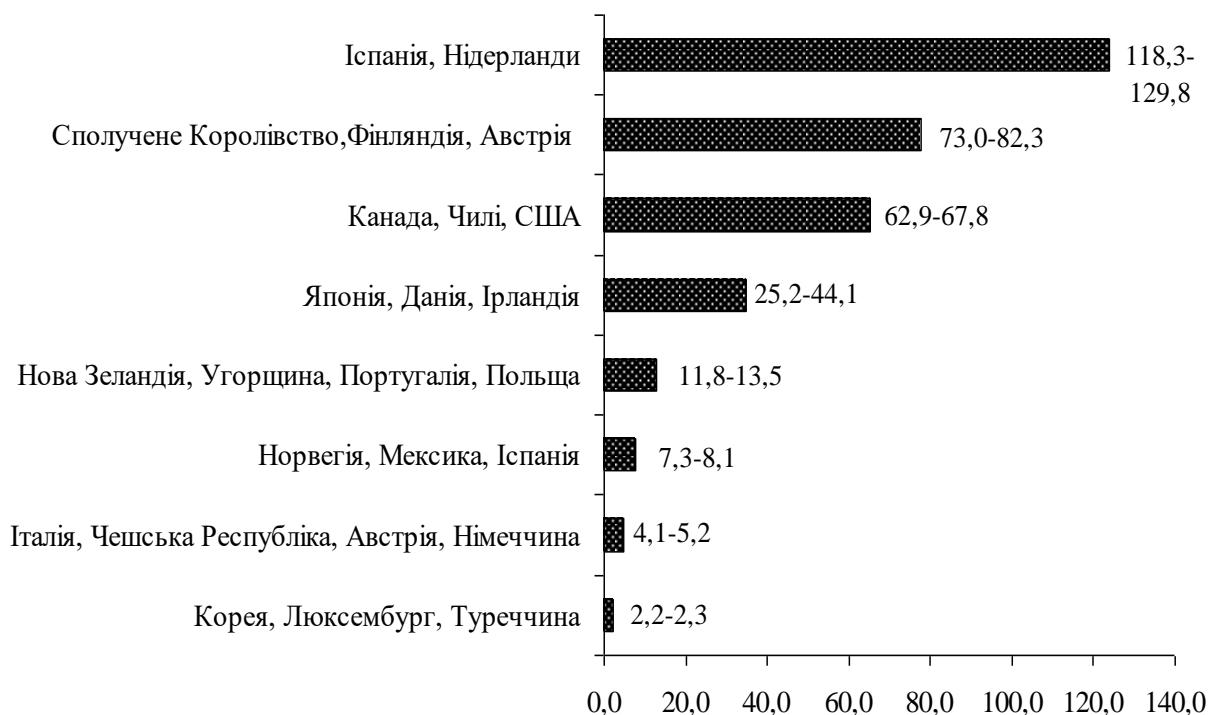


Рис. 6. Співвідношення накопичень НПФ країн ОЕСР до ВВП (2009 р.)

За оцінками експертів, населення України володіє значним інвестиційним потенціалом який може бути задіяний НПФ. Розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні повинен здійснюватися на основі концептуальних підходів до розвитку ринку цінних паперів як найбільш ефективного і затребуваного механізму реалізації накопичених фінансових ресурсів.

Формування ефективного і прозорого фондового ринку в Україні забезпечить реалізацію заходів із реформування пенсійної системи в частині розвитку недержавних пенсійних фондів; формуванню ефективної системи захисту прав та інтересів інвесторів (власників пенсійних рахунків); розбудові системи організованої торгівлі, яка має визначати ринкову вартість цінних паперів вітчизняних емітентів; гармонізації політики держави на фондовому ринку із грошово-кредитною, валютною й бюджетно-податковою політикою.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні зроблено наукове обґрунтування напрямів та науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення функціонування

фінансових механізмів державного управління системою пенсійного забезпечення в умовах трансформаційних процесів. Отримані в процесі дослідження результати дають змогу сформулювати наступні висновки і внести пропозиції, що мають теоретичне й практичне значення.

1. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади розвитку пенсійного забезпечення та розкрито його сутність у контексті формування та реалізації цілей соціальної політики держави. Зокрема, систему пенсійного забезпечення визначено як комплекс інститутів, відносин та механізмів за допомогою яких здійснюється формування фінансових ресурсів, їх збереження та розподіл серед непрацездатного населення (пенсіонерів). З'ясовано, що пенсійна система знаходиться під впливом пенсійної політики як складової соціальної і фінансово-економічної політики держави. У цьому контексті пенсійну політику слід трактувати як комплекс фінансових, соціально-економічних і організаційно-правових заходів, що здійснює держава через свої інституції з метою дотримання встановлених законом соціальних гарантій і стандартів соціального забезпечення громадян, які втратили працездатність з віком, у зв'язку з інвалідністю чи втратою годувальника.

Визначено соціальну та економічну роль пенсійної політики у сучасному суспільстві, яка полягає у тому, що пенсійне забезпечення є основою соціальної, а у багатьох випадках – й економічної стабільності держави. Сама ж соціальна політика спрямована на розвиток і гармонізацію соціальних відносин, перш за все, – трудових між різними групами та прошарками суспільства, у центрі яких – людина, її добробут і соціальний захист. Наявність соціальних ризиків як визнаних суспільством подій у житті людини, настання яких передбачає втрату засобів до існування, обумовлює об'єктивну необхідність соціального захисту громадян, котрі втратили працездатність із віком.

2. Визначено основні тенденції формування та реалізації державної політики пенсійного забезпечення з урахуванням історичних і географічних особливостей та доведено, що розвиток пенсійного забезпечення пройшов кілька етапів: від виникнення кас взаємодопомоги, створення добровільних страхових організацій до запровадження солідарної та багаторівневої систем пенсійного забезпечення з розподілом фінансових зобов'язань між державою, пенсійними фондами, роботодавцями та самими працівниками.

Виявлено, що існуючі сьогодні пенсійні системи у країнах світу мають істотні відмінності, які зумовлені їх економічним розвитком, політичною структурою, особливостями поділу відповідальності між державним і приватним секторами, а також історичними традиціями окремо взятої країни, а тому жоден підхід до реалізації пенсійної політики не можна визнати універсальним. Проте у більшості країн пенсійні системи є багаторівневими: мають державний рівень, що є розподільчим, а також додаткові рівні, які базуються на накопичувальному механізмі. У зв'язку зі світовими інтеграційними процесами в останні роки відбувається зближення цих рівнів.

З'ясовано, що пенсійні системи у країнах світу формувалися в залежності від специфічних для кожної країни економічних, політичних і соціально-

культурних чинників. Водночас всі вони характеризуються єдиними принципами організації та регулювання, а також піддаються певним ризикам.

Визначено пріоритетні напрями розвитку державної пенсійної політики України, щодо яких: забезпечення стабільності солідарної пенсійної системи, перехід до єдиного механізму нарахування пенсій усім категоріям громадян, запровадження накопичувальної складової загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення, сприяння розвитку недержавних пенсійних фондів.

3. Виявлено й узагальнено основні чинники, що впливають на формування і трансформацію фінансових механізмів пенсійної системи. Зокрема, старіння населення, що супроводжується змінами його демографічного складу, глобалізація ринків товарів і робочої сили, зростання зайнятості у неформальному секторі економіки і неповної зайнятості, відмова молодих громадян від участі у національних або професійних пенсійних системах призвели до збільшення фінансового навантаження на солідарні пенсійні системи. У зв'язку з цим, у багатьох країнах світу активізувалися процеси реформування та удосконалення фінансових механізмів пенсійних систем. Встановлено, що основною метою процесу реформування є побудова фінансово стійкої та справедливої пенсійної системи, яка б гарантувала належні умови життя та забезпечувала надійний захист людям, що втратили працездатність з віком, сприяла економічному розвитку.

Обґрунтовано, що демографічна ситуація, яка склалася сьогодні у світі та в Україні, негативно впливає на економіку та соціальну сферу, спонукає до радикальних перетворень. Старіння населення зумовило погіршення співвідношення між категоріями працездатного та непрацездатного віку. Самі по собі демографічні зміни (нижча народжуваність і довша тривалість життя), виходячи зі світових тенденцій є незворотними. Доведено, що заходи державної політики, які спрямовані на зростання народжуваності, навіть якщо принесуть результати, то не одразу, і не зможуть виправити демографічну структуру населення під певний її рівень, який би вирішив значну частину демографічних проблем. Тому демографічні зміни мають бути обов'язково враховані при реформуванні пенсійної системи.

Визначено, що ринкове середовище посилює індивідуальну відповідальність суб'єктів страхування за дотриманням умов та принципів страхування, чим і відрізняється від централізованої системи соціального забезпечення. Сьогодні більшість пенсійних систем у країнах світу ґрунтуються на трьох чинниках: страховий стаж; заробіток, з якого сплачено страхові внески; пенсійний вік. При цьому перші два чинники є визначальними для майбутньої пенсії. А тому, здійснюючи пенсійну реформу в Україні, увагу необхідно приділити удосконаленню системи заробітної плати, яка є базою для нарахування страхових внесків і, у кінцевому результаті, разом із страховим стажем відіграє основну роль при визначенні розміру пенсії.

4. Досліджено вплив світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років на функціонування фінансових механізмів пенсійних систем країн світу. Встановлено, що криза ще більше рельєфно розкрила нестійкість фінансових

механізмів пенсійних систем і показала, що жодна пенсійна система, незалежно від своєї структури, не захищена від її впливу. Обґрунтовано, що у кризові періоди, коли потреба збереження накопичених внесків набуває першочергового значення, роль держави зростає. Гостро постає проблема у додаткових гарантіях для підтримки стабільності солідарних пенсійних систем, стабілізації фондового ринку та банківського сектору.

Наслідки глобальних процесів обумовлюють необхідність удосконалення фінансових механізмів пенсійного забезпечення, що в результаті дало поштовх до запровадження у країнах Європи індивідуальних форм соціального захисту осіб, які втратили працездатність із віком. Це зумовило зміну пріоритетів, принципів, форм, функцій державного управління у розбудові пенсійного забезпечення.

5. Розкрито сутність та обґрунтовано необхідність посилення державного регулювання системи пенсійного забезпечення в умовах трансформаційних процесів. Доведено, що в умовах глобалізації механізми державного регулювання змінюються, але держава завжди зберігає визначені, чітко окреслені функції, серед яких – забезпечення соціального захисту громадян пенсійного віку. Визначено, що державне регулювання системи пенсійного забезпечення полягає у сукупності форм, методів та інструментів, за допомогою яких держава впливає на діяльність суб'єктів господарювання і ринкову кон'юнктуру з метою формування та розподілу необхідних фінансових ресурсів для виплати пенсій. Головною метою державного регулювання фінансових механізмів пенсійного забезпечення є реалізація ефективної та зрозумілої пенсійної політики, спрямованої на забезпечення гідного рівня життя людей похилого віку, адекватного їхнім життєвим потребам.

6. Запропоновано шляхи удосконалення нормативно-правового забезпечення фінансових механізмів пенсійної системи в Україні. Зокрема, визначено нормативно-правове забезпечення як форму регулювання суспільних відносин у цій сфері, за допомогою котрої поведінка учасників цих відносин приводиться відповідно до вимог, що містяться у нормах права. Досліджуючи процес формування законодавства, що регулює відносини у сфері пенсійного забезпечення з моменту проголошення незалежності України, виявлено, що за цей час так і не було створено системи, тобто єдиної і внутрішньо несуперечливої юридичної структури законодавчих актів, які регулюють усі питання пенсійного забезпечення. Визначено необхідність уніфікації пенсійного законодавства та затвердження Верховною Радою України Пенсійного Кодексу, який би однозначно врегулював питання пільг і преференцій, що надасть можливість на практиці реалізувати принципи соціальної справедливості та рівності перед законом усіх категорій громадян, запровадження єдиного механізму призначення пенсій, який базується на сплаті страхових внесках і страховому стажі.

7. Обґрунтовано випуск спеціальних цінних паперів (пенсійних облігацій), як фінансовий механізм залучення коштів до Пенсійного фонду та забезпечення додаткових доходів громадянам до державного пенсійного

забезпечення. Вилучені від продажу пенсійних облігацій кошти Пенсійний фонд повинен інвестувати у ринкові фінансові інструменти з метою убезпечення від інфляції та збільшення за рахунок інвестиційного прибутку, а також може використовувати для покриття дефіциту свого бюджету. Пенсійний фонд України бере на себе (від імені держави) зобов'язання виплачувати додаткову суму доходу до пенсії його пред'явнику. Пенсійні облігації є власністю особи, що гарантує останній повернення їх вартості з урахуванням рівня інфляції та інвестиційного прибутку.

8. Узагальнено теоретичні концепції та практичний досвід розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Визначено, що впродовж останніх двадцяти років у багатьох країнах світу у результаті реформування солідарних пенсійних систем значно зросла роль недержавного пенсійного забезпечення. Тенденції розвитку недержавних пенсійних фондів, як для країн з розвиненими приватними пенсійними фондами, так і для країн, які розвивають недержавне пенсійне страхування, є одним із напрямів системних пенсійних реформ.

З'ясовано особливості розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні, що дає підстави для більш глибокого розуміння їх ролі у системі пенсійного забезпечення та розвитку фінансового ринку. Накопичуючи фінансові ресурси своїх учасників недержавні пенсійні фонди створюють джерело довготермінових інвестицій, забезпечують додаткові пенсійні виплати громадянам. З метою стимулювання розвитку недержавних пенсійних фондів запропоновано залучення пенсійних активів до фінансування високотехнологічних проектів підприємств, які працюють за пріоритетними напрямками розвитку сучасних технологій, що сприятиме проведенню структурної перебудови економіки країни і ефективного розвитку фінансових механізмів державного управління пенсійною системою.

9. Розроблено низку науково-практичних пропозицій, виходячи із законодавчо визначених пріоритетів державної пенсійної політики та аналізу пенсійного забезпечення в Україні, зокрема:

- внести зміни до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” щодо створення законодавчих умов залучення до накопичувальної системи (II рівня) самозайнятого населення, громадян, які ведуть особисте селянське господарство та громадян, які працюють за кордоном;

- з метою забезпечення наповнення Пенсійного фонду України внести зміни до Закону України “Про збір та облік єдиного соціального внеску”, скасувати обмеження максимального розміру заробітної плати для нарахування страхових внесків на загальнообов’язкове державне соціальне страхування для підприємств недержавного сектору економіки;

- місцевим органам виконавчої влади спільно із сторонами профспілок та всеукраїнським об’єднанням організацій роботодавців і підприємців, формуючи Програми соціально-економічного розвитку регіону, розробити та реалізувати заходи щодо сприяння розвитку підприємництва, залучення інвестицій, формування умов для конкуренції і вільного ринку, що

сприятиме створенню робочих місць, зростанню фонду заробітної плати, а в кінцевому результаті збільшить надходження до Пенсійного фонду;

– з метою стимулювання продовження зайнятості Пенсійному фонду запровадити систему коригуючих коефіцієнтів розміру пенсії: перших (понижуючих), які слід застосовувати при достроковому виході на пенсію, других (підвищуючих) – при пізнішому оформленні пенсії. Така система не стимулюватиме ранній (як це відбувається тепер), а більш пізній вихід на пенсію, а також залишить право визначення віку виходу на пенсію;

– обласним та районним управлінням Пенсійного фонду разом із місцевими органами виконавчої влади активно проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу серед роботодавців та населення, в засобах масової інформації про хід пенсійної реформи, необхідність та важливість пенсійного страхування, перспектив розвитку недержавного пенсійного забезпечення;

– вищим навчальним закладам розробити низку заходів із популяризації пенсійного забезпечення. Зокрема доцільним є збагачення фундаментальними знаннями майбутніх спеціалістів – випускників вищих навчальних закладів, шляхом запровадження в навчальному процесі у блоці дисциплін, присвячених теорії соціального страхування, вивчення впливу глобалізаційних процесів на розвиток системи пенсійного забезпечення;

– науково-дослідним установам активізувати дослідження щодо удосконалення солідарної складової пенсійної системи в частині запровадження механізмів стимулювання продовження трудової діяльності; перспектив відміни пенсійного віку, як відправної точки виходу на пенсію, зміщуючи пріоритети на заробіток і стаж та надання можливості громадянам самостійно визначати час виходу на пенсію, орієнтуючись на співвідношення її розміру та заробітку; використання механізмів залучення цінних паперів для фінансування пенсійних фондів; розробку заходів активного стимулювання розвитку недержавних пенсійних накопичень.

Реалізація пропозицій забезпечить стійкий і збалансований розвиток пенсійної системи, гармонізацію з міжнародними та європейськими стандартами та вимогами, активізує діяльність виконавчих органів влади, роботодавців і громадян щодо досягнення високих стандартів пенсійного забезпечення, а також розвиток конкуренції між інституціями державного та приватного пенсійного забезпечення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Толуб'як В. С. Фінансові механізми пенсійного забезпечення : монографія // В. С. Толуб'як / [монографія] – Тернопіль : “Терно–граф”, 2011. – 340 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Толуб'як В. С. Досвід проведення пенсійної реформи в Україні (регіональний аспект) / В. С. Толуб'як // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. – Львів : ЛРІДУ НАДУ. – 2008. – Вип. 14–15. – С. 169–173.
3. Толуб'як В. С. Політика пенсійного забезпечення населення в європейських країнах : досвід для України / В. С. Толуб'як // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. – Львів : ЛРІДУ НАДУ. – 2009. – Вип. 20. – С. 334–342.
4. Толуб'як В. С. Теоретико-організаційні основи реформування пенсійної системи / В. С. Толуб'як // Вісн. НАДУ. – 2009. – № 3. – С. 240–248.
5. Толуб'як В. С. Державна політика пенсійного забезпечення: сутність та функції / В. С. Толуб'як // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. ХарПІ НАДУ. – Х. : ХарПІ НАДУ “Магістр”. – 2009. – № 4 (27). – С. 232–238.
6. Толуб'як В. С. Міграційні процеси та їх вплив на систему пенсійного забезпечення в Україні / В. С. Толуб'як // зб. наук. пр. НАДУ. – 2009. – № 2. – С. 219–228.
7. Толуб'як В. С. Демографічні процеси та їх вплив на систему пенсійного забезпечення в Україні / В. С. Толуб'як // Вісн. НАДУ. – 2009. – № 4. – С. 260–269.
8. Толуб'як В. С. Соціальні стандарти та гарантії в сфері пенсійного забезпечення / В. С. Толуб'як // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ. – Львів : ЛРІДУ НАДУ. – 2010. – № 22. – С. 307–313.
9. Толуб'як В. С. Фінансовий контроль в сфері пенсійного забезпечення : мета, завдання, функції / В. С. Толуб'як // Інвестиції : практика та досвід. – 2010. – № 8. – С. 86–89.
10. Толуб'як В. С. Заробітна плата та її вплив на формування фінансових ресурсів системи пенсійного забезпечення / В. С. Толуб'як // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. ХарПІ НАДУ. – Х. : ХарПІ НАДУ “Магістр”. – 2010. – № 1. – С. 242–249.
11. Толуб'як В. С. Концепція фінансового механізму в системі пенсійного забезпечення / В. С. Толуб'як // Вісн. НАДУ. – 2010. – № 1. – С. 117–125.
12. Толуб'як В. С. Державне регулювання в сфері пенсійного забезпечення : суть та необхідність здійснення / В. С. Толуб'як // Економіка та держава. – 2010. – № 5. – С. 76–79.
13. Толуб'як В. С. Пенсійна реформа в контексті економічного розвитку / В. С. Толуб'як // Вісн. НАДУ. – 2010. – № 2. – С. 232–239.
14. Толуб'як В. С. Пенсійна реформа: зарубіжний досвід та вітчизняна практика / В. С. Толуб'як // зб. наук. пр. НАДУ. – К. : НАДУ. – 2010. – Вип. 1. – С. 202–212.

15. Толуб'як В. С. Удосконалення механізму формування фінансових ресурсів пенсійного забезпечення в Україні / В. С. Толуб'як // Вісн. НАДУ. – 2010. – № 3. – С. 127–135.

16. Толуб'як В. С. Раціоналізація пенсійної системи / В. С. Толуб'як // Економіка та держава. – 2010. – № 8. – С. 111–114.

17. Толуб'як В. С. Ризики системи пенсійного забезпечення / В. С. Толуб'як // Науковий вісник Академії муніципального управління : Серія “Управління” Вип. 4. Державне управління та місцеве самоврядування / За заг. ред. В. К. Присяжнюка, В. Д. Бакуменка. – К. : Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління. – 2010. – С. 243–251.

18. Толуб'як В. С. Деміфологізація пенсійного віку / В. С. Толуб'як // Інвестиції : практика та досвід. – 2010. – № 23. – С. 79–83.

19. Толуб'як В. С. Світова фінансова криза: виклики та висновки для пенсійних фондів / В. С. Толуб'як // Вісн. НАДУ. – 2010. – № 4. – С. 133–140.

20. Толуб'як В. С. Теоретико-організаційні аспекти формування і розвитку системи пенсійного забезпечення населення / В. С. Толуб'як // Науковий вісник Академії муніципального управління : Серія “Управління” Вип. 1. Державне управління та місцеве самоврядування / За заг. ред. В. К. Присяжнюка, В. Д. Бакуменка. – К. : Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління. – 2011. – С. 187–196.

21. Толуб'як В. С. Удосконалення фінансового механізму системи пенсійного забезпечення України / В. С. Толуб'як // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 3. – С. 71–75.

22. Толуб'як В. С. Формування недержавного пенсійного забезпечення як складової пенсійної системи України / В. С. Толуб'як // Економіка та держава. – 2011. – № 3. – С. 121–124.

23. Толуб'як В. С. Формування системи недержавного пенсійного забезпечення та розвиток фінансового ринку в Україні / В. С. Толуб'як // Інвестиції : практика та досвід. – 2011. – № 11. – С. 69–73.

24. Толуб'як В. С. Актуарні розрахунки в системі пенсійного забезпечення : теоретико-організаційний аспект / В. С. Толуб'як // Інвестиції : практика та досвід. – 2011. – № 18. – С. 84–88.

25. Толуб'як В. С. Запровадження пенсійних облігацій як механізм залучення фінансових ресурсів до Пенсійного фонду [Електронне ресурс] / В. С. Толуб'як // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – №2. – Режим доступу до журналу: <http://www.dy.nauka.com.ua>

Статті в інших виданнях та тези доповідей

26. Толуб'як В. С. Локальні проблеми здійснення пенсійної реформи в Україні / В. С. Толуб'як // Наука молода : зб. наук. пр. ТНЕУ. – Тернопіль. – 2007. – № 7. – С. 105–108.

27. Толуб'як В. С. Передумови запровадження накопичувальної складової пенсійної системи в Україні / В. С. Толуб'як // Антикризисні

механізми регіонального та муніципального розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9 квіт. 2010 р. : у 2 ч. – К. : Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління, 2010. – Ч. 1. – С. 219–221.

28. Толуб'як В. С. Сучасні тенденції розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні / В. С. Толуб'як // Україна в умовах глобальної конкуренції : стратегія випереджаючого розвитку : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 22–24 квіт. 2010 р. – Донецьк, 2010. – С. 211–213.

29. Толуб'як В. С. Пенсійна реформа в контексті економічного розвитку / В. С. Толуб'як // Статистична оцінка соціально-економічного розвитку : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 20 трав. 2010 р. – Хмельницький, 2010. – С. 76–79.

30. Толуб'як В. С. Пенсійна система України в умовах гео економічних змін / В. С. Толуб'як // Галузь науки “Державне управління” : історія, теорія, впровадження : матеріали наук.-практ. конф. за міжнародною участю, 28 трав. 2010 р. : у 2 т. – К. : НАДУ, 2010. – Т. 1. – С. 426–428.

31. Толуб'як В. С. Раціоналізація пенсійної системи України / В. С. Толуб'як // Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика : матер. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 22 жовт. 2010 р. : у 2 ч. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – Ч. 1. – С. 150–155.

32. Толуб'як В. С. Фінансові ризики в системі пенсійного забезпечення / В. С. Толуб'як // Проблеми управління соціальним і гуманітарним розвитком : матеріали IV регіон. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 26 листоп. 2010 р. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2010. – С. 190–193.

33. Толуб'як В. С. Удосконалення системи заробітної плати в контексті пенсійної реформи в Україні / В. С. Толуб'як // Актуальні проблеми регіонального управління та місцевого самоврядування : матеріали наук.-практ. конф. за між нар. участю, 8 квіт. 2011 р. : у 2 ч. – К. : Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління, 2011. – Ч. 2. – С. 143–145.

34. Толуб'як В. С. Дестабілізуючий вплив демографічних процесів на фінансові механізми пенсійного забезпечення / В. С. Толуб'як // Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 27 трав. 2011 р. : у 2 т. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1. – С. 454–456.

АНОТАЦІЇ

Толуб'як В.С. Трансформація фінансових механізмів державного управління пенсійною системою в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Академія муніципального управління. – Київ, 2012.

Дисертацію присвячено дослідженню наукових та практичних аспектів трансформації фінансових механізмів державного управління пенсійною системою в Україні. Розкрито зміст пенсійного забезпечення в контексті

формування та реалізації цілей державної соціальної політики. Визначено і обґрунтовано основні чинники, що впливають на формування та трансформацію фінансових механізмів державного управління пенсійною системою. На основі аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду функціонування пенсійних систем доведено необхідність посилення їх державного регулювання в умовах трансформаційних процесів та фінансово-економічних криз. Обґрунтовано перспективність та ефективність запровадження пенсійних облігацій як фінансового механізму залучення коштів до Пенсійного фонду. Узагальнено теоретичні концепції та практичний досвід розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні та інших країнах, що дає підстави для більш глибокого розуміння їх ролі у системі пенсійного забезпечення.

Враховуючи сучасні світові тенденції реформування пенсійних систем та виходячи з пріоритетів державної політики України в соціальній сфері, запропоновано комплекс практичних рекомендацій щодо вдосконалення фінансових механізмів державного управління пенсійною системою в Україні. Реалізація пропозицій забезпечить стійкий і збалансований розвиток пенсійної системи, гармонізацію з міжнародними та європейськими стандартами та вимогами, активізує діяльність виконавчих органів влади, роботодавців і громадян щодо досягнення високих стандартів пенсійного забезпечення, а також розвиток конкуренції між інституціями державного та недержавного пенсійного забезпечення.

Ключові слова: державне управління, соціальна політика, пенсійна система, пенсійне забезпечення, страхові внески, соціальні стандарти, трансформаційні процеси, фінансові механізми, фінансові ризики.

Толубяк В.С. Трансформация финансовых механизмов государственного управления пенсионной системой в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора наук государственного управления по специальности 25.00.02 – механизмы государственного управления. – Академия муниципального управления. – Киев, 2012.

Диссертация посвящена исследованию научных и практических аспектов трансформации финансовых механизмов государственного управления пенсионной системой в Украине. Раскрыта сущность пенсионного обеспечения в контексте формирования и реализации целей социальной политики государства. Определены и обобщены основные факторы, влияющие на формирование и трансформацию финансовых механизмов государственного управления пенсионной системой. На основе анализа зарубежного и отечественного опыта доказано необходимость усиления государственного регулирования пенсионной системы в условиях трансформационных процессов и финансово-экономического кризиса. Обосновано перспективность и эффективность выпуска пенсионных облигаций как финансового механизма наполнения Пенсионного фонда. Обобщено теоретические концепции и

практический опыт развития негосударственных пенсионных фондов в Украине и зарубежных странах, что дает возможность для глубокого понимания их роли в пенсионной системе.

Исследования показали, что с углублением процессов глобализации экономики и рынков существенно возрастают финансовые риски. События последних 15-20 лет свидетельствуют, что финансовые кризисы явно участились. В цепочке этих событий просматриваются не просто отдельные кризисы, а последовательные волны одного широкого и глубокого кризиса глобальной системы мировых финансов, что негативно отразилось на функционировании пенсионных систем.

Установлено, что с углублением процессов трансформации усиливается роль государства в разработке и реализации национальных приоритетов. В процесс поиска оптимального механизма регулирования во многих странах вносятся существенные поправки и в системе пенсионного обеспечения. А учитывая возрастающую взаимозависимость национальных экономик правительства вынуждены больше координировать и осуществлять свою социальную политику не только с национальными но и с глобальными работодателями – транснациональными компаниями и международными организациями.

В диссертации обобщены и проанализированы процессы формирования доходов и использования денежных средств Пенсионного фонда Украины. Охарактеризованы социально-экономические и демографические аспекты функционирования финансовых механизмов государственного управления пенсионной системой, выделены этапы ее развития и трансформации. Сформулированы основные проблемы реализации пенсионной реформы и определены направления развития государственного пенсионного обеспечения путем реформирования солидарной и введения накопительных составляющих.

Исследование опыта пенсионных реформ во многих странах мира подтверждают важные значения негосударственных пенсионных фондов. Их развитие, как в странах с давно работающими частными пенсионными фондами, так и в странах, которые недавно ввели обязательное негосударственное пенсионное страхование, является одним из практических направлений пенсионных реформ. Негосударственные пенсионные фонды в период кризиса в отдельных странах показали себя сильным “встроенным стабилизатором”, что подтверждает их важную социальную функцию.

В Украине негосударственное пенсионное обеспечение имеет большие перспективы развития. По оценкам экспертов население владеет значительным инвестиционным потенциалом. Поэтому задачей государственной политики является создание конкурентоспособного финансового рынка, который в состоянии мобилизовать и предоставлять экономике Украины значительный инвестиционный ресурс.

Учитывая современные мировые тенденции реформирования пенсионных систем, а также исходя из приоритетов государственной политики в социальной сфере, предложен комплекс практических рекомендаций по

совершенствованию финансовых механизмов государственного управления пенсионной системой в Украине. Реализация предложенных рекомендаций обеспечит устойчивое и сбалансированное развитие пенсионной системы; гармонизацию ее с международными и европейскими стандартами и требованиями; активизирует деятельность исполнительных органов власти, работодателей и граждан по достижению высоких стандартов пенсионного обеспечения; развитие конкуренции между институтами государственного и частного пенсионного обеспечения.

Ключевые слова: государственное управление, государственная политика, механизмы государственного управления, пенсионная система, негосударственное пенсионное обеспечение, социальные стандарты, трансформационные процессы, финансовые механизмы.

Tolubyak V. S. Financial arrangements of pension provisions in Ukraine in the context of global changes.

Thesis for the degree of Doctor of Science in State Administration, specialty 25.00.02 – mechanisms of state administration. - Municipal Management Academy. – Kyiv, 2012.

The thesis is devoted to the theoretical and methodological bases study of pension provisions financial mechanisms forming in Ukraine. We have revealed the nature of pension provisions in the context of social state policy aims formation and realization. We have determined and generalized the main factors that affect the pension provisions financial mechanisms functioning and have proven the need to strengthen the state regulation of pension provisions system in terms of financial and economic crisis. We have grounded the introduction of pension bonds as a financial mechanism of the Pension Fund supply. We have generalized the theoretical concepts and practical experience of the private pension provisions development in Ukraine and abroad.

Taking into consideration modern world tendencies of pension provisions system reforming and Ukrainian state policy priorities in the social sphere we have suggested a system of practical recommendations for pension provisions financial mechanisms improving, the implementation of which will ensure a stable and well-balanced development of this system, facilitate the effective use of financial resources and intensify the activity of state authorities, employers and citizens as to the pension provisions high standards achievement.

Key words: state administration, social policy, pension provisions policy, pension provisions system, pension provisions, pension provisions system, private pension provisions, pension, insurances, financial risks, social standards.